

Povezanost odgojnih ideala filozofije odgoja Nietzschea i Freirea

Smiljanić, Dajana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:266930>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet u Osijeku
Diplomski studij Hrvatskoga jezika i književnosti i Filozofije

Dajana Smiljanić

Povezanost odgojnih ideala filozofije odgoja Nietzschea i Freirea

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Darija Rupčić Kelam

Osijek, 2023.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet u Osijeku
Odsjek za Filozofiju/ Katedra za praktičnu filozofiju
Diplomski studij Hrvatskoga jezika i književnosti i Filozofije

Dajana Smiljanić

Povezanost odgojnih ideala filozofije odgoja Nietzschea i Freirea

Diplomski rad

Humanističke znanosti, filozofija, filozofija odgoja

Mentor: doc. dr. sc. Darija Rupčić Kelam

Osijek, 2023.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnoga, odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku 13.10.2023.

DAJANA SHILANIC, 0122231225

Ime i prezime studenta, JMBAG

SAŽETAK

U radu su predstavljeni odgojni ideali koje obrađuju Freire i Nietzsche u svojim radovima. Govore o idealima obrazovanja, oslobođenja, kritičkoga mišljenja i povijesti. Svaki ideal stoji zasebno i sam obuhvaća određeni broj poveznica između ova dva filozofa. Ideali su međusobno povezani i uvjetuju se jer kako bi smo ostvarili jedan ideal moramo misliti i na ostale. Obradivanjem tih ideala oni žele prikazati njihovu primjenu u odgojno-obrazovnome sustavu s ciljem njihova poboljšanja. Freire i Nietzsche bave se problemima koje su iskusili na svojoj koži i uzimaju u obzir činjenicu da aktualni problemi s kojima su suočeni nemaju jednostavna rješenja. Naglašavaju i kako primjena tih ideala nikada neće biti u potpunosti ispunjena, ali imati će veliki utjecaj na budućnost čovječanstva, jer upravo se u obrazovanju se oblikujemo kao ljudi koji odlučuju svaki sljedeći korak. Oni zapravo te ideale pročišćavaju od utjecaja politike, ekonomije i tradicije koje su idealima dali iskrivljena značenja. Pokušavaju utjecati na čitavi odgojno-obrazovni sustav koji je vođen pogrešnim idealima i ograničenim znanjem. Freire svojom kritičkom pedagogijom stvara preokret unutar odgojno-obrazovnoga sustava u Brazilu te postupno i u ostalim zemljama. Nietzsche, s druge strane ostavlja snažnu kritiku na njemačke odgojno-obrazovne ustanove i njihov način rada. Njihovi su ideali primjenjivi i u suvremenome dobu jer smo i sami suočeni s nekima od problema koji se u radu spominju. Ti su ideali revolucionarni jer odgovornost nije samo na ustanovi ili samo na odgojiteljima, nego na svima koji imaju ulogu u odgojno-obrazovnome sustavu.

Ključne riječi: *Freire, Nietzsche, odgojno-obrazovni sustav, pedagogija, filozofija*

SUMMARY

The paper presents the educational ideals that Freire and Nietzsche elaborate on in their works. They talk about the ideals of education, liberation, critical thinking and history. Ideals are interconnected and condition each other, because in order to realize one ideal, we have to think about the others as well. By discussing these ideals, they want to show their application in the educational system with the aim of improving them. Freire and Nietzsche deal with the problems they have experienced firsthand and take into account the fact that the current problems they are faced with do not have simple solutions. They also emphasize that the application of these ideals will never be fully fulfilled, but will have a great impact on the future of humanity, because it is in education that we shape ourselves as people who decide each next step. In fact, they purify these ideals from the influence of politics, economics and tradition, which have given the ideals distorted meanings. They are trying to influence the entire educational system, which is guided by wrong ideals and limited knowledge. With his critical pedagogy, Freire created a revolution within the educational system in Brazil and gradually in other countries as well. Nietzsche, on the other hand, leaves a strong criticism of German educational institutions and their way of working. Their ideals are also applicable in the modern age because we ourselves are faced with some of the problems mentioned in the paper. These ideals are revolutionary because the responsibility is not only on the institution or only on the educators, but on everyone who has a role in the educational system.

Key words: *Freire, Nietzsche, educational system, pedagogy, philosophy*

Sadržaj:

1. Uvod.....	7
2. Filozofija odgoja	9
3. Friedrich Nietzsche	10
3.1. Život.....	11
3.2. Stvaralaštvo	12
3.3. Pokretačke misli – položaj odgojno-obrazovnog sustava u 19. st. u Njemačkoj.....	13
3.3.1. Utjecaj Schopenhauera.....	14
3.4. Odgojno-obrazovni ideali	15
3.4.1. Odgoj.....	17
3.4.2. Odgojitelj	19
3.4.3. Odgajnici:	20
4. Paulo Reglus Neves Freire	21
4.1. Život.....	21
4.1.1. Povijesni okolnosti i utjecaji	22
4.2. Djela.....	23
4.3. Krićka teorija	24
4.3.1. Krićka pedagogija	24
4.4. Kritika odgoja i obrazovanja u institucijama.....	27
4.5. Pedagogija obespravljenih	28
4.5.1. Sadržaj <i>Pedagogije obespravljenih</i>	28
4.6. Odgojno-obrazovni ideali	30
5. Usporedba.....	32
5.1. Obrazovanje.....	33
5.2. Oslobođenje	34
5.3. Krićko mišljenje	34
5.4. Povijest	36
6. Zaključak.....	38
LITERATURA:	40

1. Uvod

Analizirajući i uspoređujući dva značajna filozofa, Friedricha Nietzschea i Paula Freirea, koji su kritički obrađivali odgojno-obrazovni sustav, u ovome se radu nalaze ključne teze koje vode k poboljšanju tadašnjega, ali i suvremenoga obrazovnoga sustava. Ta dva filozofa na svjetskoj razini uočavaju ključni problem u obrazovnome sustavu i iskazuju želju kako bi se pomaknuli iz te jedne mrtve točke u kojoj se obrazovni sustav u to vrijeme nalazio. Potaknuti su velikom nepravdom koju trpe oni koji su najmanje krivi, a koji imaju želju za promjenama. Važno je naglasiti kako se nepravda koju su promatrali Nietzsche i Freire nije ostvarila na isti način ni u istome razdoblju. Njihov način razmišljanja oblikovan je u različitim okolinama i drugome vremenu, što zapravo ima ključnu ulogu prilikom oblikovanja rješenja. Nietzsche se ističe jer je on istraživao nedostatke edukacijskoga sustava koje je društvo u Europi nametalo i njime pokušalo utjecati na proširenje nihilizma i hegemonijski moral (Nino-Arteaga, 2020; 173). Freire je, s druge strane, kritički usmjeren prema ideji slobode koju je nametnuo kapitalistički sustav kojemu je pod tom idejom cilj bio ojačati kolonizaciju i komodifikaciju (Nino-Arteaga, 2020; 173). Problem komodifikacije prvo možemo pronaći kod Nietzschea, a zatim, skoro jedno stoljeće poslije, taj problem obrađuje Freire. Ističu se u masi drugih pedagoga, filozofa i psihologa ponajviše jer njihovo rješenje nije utopijsko, nego realistično i ostvarivo. Oni shvaćaju kako je za rješenje problema potrebno određeno vrijeme i volja ljudi za promjenom. Njihov je cilj omogućiti izbor, tj. pružiti slobodu da bi subjekti mogli odlučivati neovisno o drugima, surađivati, usprotiviti se, izreći svoje mišljenje, kritički obrađivati nametnute stavove. Ta dva značajna filozofa bore se protiv učvršćivanja hegemonističkoga morala u načinu razmišljanja i djelovanja subjekata, gdje su subjekti primorani prihvatiti kontroliranje i prisilu kao normalno i svakodnevno (Nino-Areaga, 2020; 174). Unutar obrazovnih ustanova dobivamo početnu ideju o tome što sloboda zapravo treba predstavljati, tj. slobodu koju oblikuje budućnost čovječanstva.

Prvi dio rada govori o filozofiji odgoja i svemu što uključuje tu granu filozofije. Sam proces razvoja filozofije odgoja imao je jako velik utjecaj na Freirea i Nietzschea koji su uzimali primjere iz prošlosti kao temelje na kojima su gradili svoju filozofiju. Na poveznici između obrazovanja i politike posebno se osvrću i Nietzsche i Freire. Freire se navodi kao osnivača kritičke pedagogije, gdje se on kritički osvrće na čitav odgojno-obrazovni sustav i na sve što ima utjecaj na taj sustav. Drugi dio rada posebno razrađuje Nietzschea i njegovu filozofiju gdje govori o samome položaju odgojno-obrazovnoga sustava u Njemačkoj i kritizira odgojitelje, odgajanje i sam odgoj. U trećemu se dijelu razrađuje Freireov život i sve što je na njega

utjecalo. Razlaže se njegova kritika odgoja i obrazovanja. Detaljno se obrađuje njegovo djelo *Pedagogija obespravljenih* koje stoji kao temelj svih budućih pedagoških teorija i metoda. U četvrtome se dijelu uspoređuju ta dva filozofa, tj. ističu se odgojni ideali koji su im zajednički, kao što su npr.: oblik i cilj obrazovanja, ostvarivanje oslobođenja, razvijanje kritičkoga mišljenja i uloga povijesti.

Cilj je ovoga rad prikazati usporedbu djela Freirea i Nietzschea te predstaviti u kojim su se okolnostima razvijale njihove filozofske misli. Činjenica je kako su se bavili istim problemom i obrađivali odgojne ideale. Također, govorimo o primjenjivosti njihovih metoda u aktualnome dobu gdje bismo trebali vidjeti koliko je obrazovni sustav napredovao ili nazadovao tijekom vremena. Ključno je prikazivanje univerzalnih ideala Freirea i Nietzschea koje su oblikovali dok su bili suočeni s odgojno-obrazovnim sustavom koji su vođeni iskrivljenim idealima vladajuće klase. Također prikaz svih komponenti koje imaju utjecaj prilikom oblikovanja odgojno-obrazovnog sustava.

2. Filozofija odgoja

Filozofija odgoja danas je ostavljena po strani, tj. njezina važnost nepravedno je umanjena, dok su drugi znanstvenici uzeli sadržaje koji su im korisni i odbacili ostatak, ne shvaćajući njezinu važnost i dubinu njezinih korijena. Filozofija odgoja polazna je točka za sve druge znanosti, discipline ili predmete koji samo detaljnije razrađuju pojmove koji primarno pripadaju njoj. Teme koje obrađuje možemo pronaći u područjima kao što su etika, epistemologija, metafizika, filozofija jezika, filozofija uma i drugih. Pregledavajući povijesni proces razvoja filozofije odgoja, cilj uvijek ostaje isti, tj. cilj je ostvarenje čovjeka. Kako bi se čovjek ostvario, potrebno ga je prvo osloboditi, kako kažu Freire i Nietzsche. Vrijeme u kojemu se nalazimo određuje kakve kvalitete osoba treba imati. Prve misli na temu odgoja i obrazovanja oblikovali su grčki filozofi kao što su Sokrat, Platon i Aristotel. Moderni teoretičari uvijek se vraćaju teorijama tih filozofa koji su postavili temelj odgoja i obrazovanja. Kada govorimo o prvim profesorima, mislimo na sofiste, ali oni nisu proučavali bit samoga odgoja niti su razlikovali odgoj i obrazovanje. Po uzoru na Sokrata, znanje se uzima kao krepost i djelovanje osobe ovisi o količini znanje, tj. ljudi griješe iz neznanja. Možemo reći kako je on bio istinski odgajatelj koji je sa svojim sugovornicima razvijao tijekom misli (Polić, 1993; 35). Platon, kao i Freire, ne govori o ostvarenju pojedinca, nego o ostvarenju čovjeka kao člana veće zajednice koji služi društvu, tj. državi. Na odgoj je gledano kao na sredstvo za ostvarenje države. Platon zapravo govori da odgoj nije ništa drugo nego praktična primjena filozofije, tj. težnja prema mudrosti i življenje u skladu s tim najvišim principima mudrosti koje je čovjek stekao. Prema Aristotelu, smisao države jest u osiguranju sretnoga života građana (Polić, 1993; 96). Za njega je najbolji odgoj onaj koji uključuje tradiciju, razum i tijelo. Kao i Freire, zagovara slobodu pojedinca u odgoju, ali ne u smislu kao što Nietzsche odvaja pojedinca od zajednice, nego čovjek ima pravo birati unutar zajednice, svoje zanimanje ili kako će ostvariti sebe kao čovjeka. Kada govorimo o suvremenim teorijama odgoja i obrazovanja, uvijek se vraćamo tim početcima jer nam oni daju najbolju sliku kako te teorije izgledaju prije, tijekom i nakon primjene.

Odgoj je jedino moguć kao sudjelovanje u slobodi i on sam zbiva se u okruženju „gdje se poštuje i razvija osobnost onih koji u odgoju sudjeluju, tj. koji međusobno odgojno djeluju“ (Polić, 1993; 118). Odgojni proces trebamo promatrati objektivno, odnosno trebamo poštovati druge subjekte kao ravnopravna i slobodna bića koja imaju isti cilj, a to je ostvariti napredak u budućnosti. Obrazovanje zato uzimamo kao pravo subjekta, a ne kao javno dobro; obrazovanje ne smije postati tržišni proizvod (Giroux, 2011; 106). To je napredak u smislu poboljšanja

intelektualnih sposobnosti, ali i onih moralnih. Krajnji cilj ili savršenstvo čovjek ne može doseći jer, kako mi postajemo bolji, tako se i granica pomiče.

Filozofija odgoja govori nam da odgoj započinje od prvoga dana života do kraja posljednjega dana; čovjek se uvijek razvija i uvijek ima prostora za napredovanje. Znanje nije konačno, ono je promjenjivo i ono se iznova stječe. Ne postoji jedna i univerzalna istina koja je svugdje primjenjiva jer su ljudi sami previše jedinstveni i promjenjivi. Odgoj se prema Poliću ne može voditi prema jednome obrascu, nego je to djelatnost koja je nošena stvaralačkim potrebama (Polić, 1993; 20). Često se govori da je suvremeni sustav najbolje što može biti i nitko se ne trudi poboljšati ga jer smo se već toliko prilagodili tomu uhodanom sustavu i sada se bojimo bilo kakvih promjena. Ljudska priroda govori nam kako je uvijek lakše ići putem kojim smo već prošli, nego se upustiti u novi put čiji ishod još ne znamo. Znanje koje čovjek stječe razvija njegove moći u odnosu na sebe, ali i cjelokupni poredak te ono postaje aksiološka kategorija (Vukasović, 2001; 187). Postupak odgoja i obrazovanja često vidimo kao pokretač društvenih promjena, ali ono može imati i drugu ulogu, tj. ulogu pokretača društvenih nepravda.

3. Friedrich Nietzsche

Nietzscheova "eksplicitna" filozofija odgoja nastaje rano (1871-1874), u vrijeme profesure u Baselu, kada se zbog prirode svojeg posla suočava s ograničenjima i kontrolom sveučilišnoga rada, kao i s rastućom ulogom države u definiranju kulturno-obrazovnih prioriteta. Ljudi imaju pogrešnu sliku o njegovu životnome stvaralaštvu i o njegovu privatnome životu jer su njegove riječi tumačene sukladno vremenu i vlašću. Njegove su se filozofske misli poput bršljana proširile i isprepletale kroz druge znanosti te on stoji kao primjer i uzor jednoga pravog mislioca. Svjestan svoje okoline, on nagovještava kako će se tek u budućnosti njegova djela stvarno iščitavati i pridati im se njihovo pravo značenje. On sam poziva na to da prilikom čitanja njegovih djela pokušamo pronaći dublje značenje jer on u njima govori o odviše visokim i dalekim stvarima i njegova je želja da „ljudi uzmognu, bez stida, knjigu tog autoriteta interpretirati tako strogo i ozbiljno kao nekog starog klasika“ (Žunec, 1996; 345). Danas, kromološki pregledavajući literaturu, koja je nastala po uzoru na njegove tekstove, najviše vidimo to na koliko se sve načina njegove misli tumače te koliko različitih interpretacija postoji. Njegova djela pisana su sa stilom i elokvencijom koju rijetko tko može nadmašiti, a njegovi su radovi imali velik utjecaj na akademske krugove. Nietzscheov utjecaj na obrazovanje počinje se odražavati početkom 20. stoljeća i od tada zaokuplja pozornost obrazovnih mislilaca (Palmer,

Bresler, Cooper, 2001; 170). Njegova filozofija, „osobito njegova posljednja faza, donosi neka od najoriginalnijih i najspekulativnijih nauka cijele povijesti filozofije: nadčovjek, volja za moć, vječno vraćanje jednakog“ (Žunec, 1996; 32). Ti pojmovi se razvijaju iz njegove kritike morala, religije, modernoga čovjeka, filozofije i znanosti. Svi ti pojmovi imaju ključnu ulogu u „pravome“ i „prividnome“ svijetu gdje se obožavaju naopake vrijednosti umjesto onih koje jamče „napredak, budućnost, visoko pravo na budućnost“ (Nietzsche, 1977; 8).

Tijekom svojih stvaralačkih godina, Nietzsche se borio da objavi svoje spise i nikada nije sumnjao da će njegove knjige imati trajan kulturni učinak. Nije živio dovoljno dugo da iskusi svoj svjetsko-povijesni utjecaj, ali je umro s vjerom u to da će njegova djela ostvariti svoju namjeru.

3.1. Život

U malome mjestu Röcken, na području Pruske ili sadašnje Njemačke, rodio se Friedrich Wilhelm Nietzsche, koji mijenja tijekom razvoja samoga ljudskog razmišljanja. Rođen je 15. listopada 1844., kao član protestantske obitelji, a ubrzo je ostao bez oca Karla Ludwiga, koji je ujedno bio i luteranski pastor (Palmer, Bresler, Cooper, 2001: 169). Nedugo poslije toga umire i njegov brat Ludwig Joseph. Tada je Nietzsche imao samo četiri godine te se s majkom Franziskom preselio u Naumburg i 1855. osvaja stipendiju za sveučilište Pforta. Napušta Pforta i traga za većim izvorima znanja kao što je Sveučilište Bonn, ali je nakon godinu dana prebačen na Sveučilište u Leipzigu. Godine 1864. Nietzsche započinje studij teologije i klasične filologije u Bonnu. Za vrijeme studiranja posebno proučava grčke filozofe te njegovu pozornost zaokuplja Schopenhauer sa svojim djelom *Svijet kao volja i predodžba*, što rezultira time da se sam Nietzsche udaljio od kršćanske tradicije.

Poučavanjem na fakultetu bavi se sljedećih deset godina, od 1869. do 1879., i biva podržan od strane Ritschela i drugih koji su ga nazivali *idolom mladoga filološkog svijeta* (Palmer, Bresler, Cooper, 2001; 169). Nakon odlaska sa sveučilišta proživljava najkreativnije godine u svojem životu, tj. u svojim je tridesetima putovao Europom i upoznao različite ljude. Nietzsche je ostao cijenjen na svojem profesorskom položaju u Baselu, ali njegovo pogoršano zdravlje, koje je dovelo do migrenskih glavobolja, problema s vidom i povraćanja, rezultiralo ostavkom na sveučilištu u lipnju 1879., u dobi od 34 godine.

Tijekom posjeta Rimu 1882., Nietzsche je, u dobi od 37 godina, upoznao Lou von Salomé (1861. – 1937.), 21-godišnju Ruskinju koja je studirala filozofiju i teologiju u Zürichu. Imali su aktivnu intelektualnu vezu, ali s njegove su strane bili uključeni i dublji osjećaji koje ona nije uzvratila. Nakon smrti njegove majke, brigu nad njim preuzima sestra Elisabeth Nietzsche, koja iskorištava bratovo ime i promovira nacističku ideologiju (Nietzsche, 2002; 274). U jutarnjim satima 3. siječnja 1889., dok je bio u Torinu, Nietzsche doživljava mentalni slom koji ga ostavlja invalidom do kraja života. U kolovozu 1900. Nietzsche umire u vili dok se bližio svojoj 56. godini, od upale pluća u kombinaciji s moždanim udarom. Njegovo tijelo potom je prevezeno na obiteljsku grobnicu neposredno uz crkvu u Röcken bei Lützenau, gdje počivaju i njegova majka i sestra.

3.2. Stvaralaštvo

Govoreći o njegovu stvaralaštvu, možemo reći da postoje tri faze. Prva faza najviše je vezana za Schopenhauera i grčku filozofiju. U drugoj fazi prevladava kritički osvrt na metafiziku i na kršćansko-metafizičko utemeljenje morala (Žunec, 1996; 345-348). Treća se faza ističe jer Nietzsche uvodi pojam nihilizma i vječnoga vraćanja. Također, u djelima napisanima u toj fazi on najavljuje rađanje nadčovjeka te dolazak novoga doba.

Njegova prva knjiga *Rođenje tragedija iz duha muzike*, koja izlazi 1972., nažalost nije doživjela reakciju kakvu je Nietzsche očekivao, nego je imala slab i nepovoljan odjek u zajednici (Žunac, 1996; 347). Knjiga je bila sastavljena kao kontroverzna polemika koja sadrži spekulaciju o kolapsu tragične kulture u 5. stoljeću u Ateni i prijedlog kako bi Wagnerova glazbena drama mogla podići i obnoviti tu tragičnu kulturu u suvremenoj Njemačkoj (Palmer, Bresler, Cooper, 2001; 170). Knjiga je nastala kao kombinacija entuzijazma za Schopenhauerovom filozofijom, njegova studija klasične filologije, nadahnuća Wagnerom, čitanja Langea, interesa za zdravlje, profesionalne potrebe da se dokaže kao mladi akademik te frustracije suvremenom njemačkom kulturom, a objavljena je kada je Nietzscheu bilo 27 godina. Djelo *Tako je govorio Zaratustra*, knjiga za sve i ni za koga jedno je od Nietzscheovih najpoznatijih djela, a Nietzsche ga je smatrao jednim od svojih najznačajnijih. To je manifest samoprevladavanja i vodič za druge prema istome revitalizirajućem cilju. Ta su djela započela s *Danom* (1881.), u kojemu su prikupljena kritička zapažanja o moralu i psihologiji koja leži u njoj, a uslijedila su zrela djela po kojima je Nietzsche najpoznatiji: *Vesela znanost* (1882., drugo prošireno izdanje 1887.), *S*

onu stranu dobra i zla (1886.), *O genealogiji morala* (1887.), a u posljednjoj godini njegova produktivnog života *Sumrak idola* (1888.) i *Slučaj Wagner* (1888), zajedno s *Antikristom* (1895) te njegovom intelektualnom biografijom *Ecce Homo* (1888.), koji su objavljeni tek poslije.

3.3. Pokretačke misli – položaj odgojno-obrazovnoga sustava u 19. st. u Njemačkoj

Nietzsche raste u razdoblju u kojemu se počinje kritizirati pobjedonosni 19-stoljetni pozitivizam, a s njim i mesijanske nade povjerene znanosti i napretku. Također, zbog ekonomske krize, velike depresije te kritike industrijskoga društva i njegovih nejednakosti, počinje se sumnjati u „veličanstvenu i progresivnu sudbinu čovječanstva koja je predstavljena od strane vlasti.“ (Jonas, Yacek, 2019; 1-3). Nietzsche, zahvaljujući svojoj visoko istaknutoj osjetljivosti, smatra da je općenito kriza racionalističkih i pozitivističkih filozofija simptom općenitije krize moderne civilizacije, čiju smrt želi potvrditi i kojoj ujedno želi suprotstaviti novu sliku civilizacije i čovječanstva. Za to su potrebne nove vrijednosti i nove ideje. Dekadentna je sva ona misao koja je tijekom zapadnjačke povijesti izgradila nadgradnju koncepata koji su upregnuli život u sheme morala utemeljene na nevjerojatnim superosjetljivim svjetovima označenima kao istinska stvarnost. Sve se to uspostavilo kao zdrav razum i utemeljilo društveni konformizam, opravdan racionalnim, dovršenim, uređenim i umirujućim sustavima mišljenja, na kojima suvremeni svijet temelji svoju iluzornu stabilnost.

Nietzsche je uspravno stajao naspram države, tj. on je bio antipolitički orijentiran ponajviše „jer je smatrao da masovna politika vodi do konformiteta stada, gubitku individualnosti, proizvođači masovnu manipulaciju i homogenizaciju što šteti vitalnoj životnoj energiji, kreativnosti i superiornosti individualiteta“ (Stanković Pejović, 2014, 213). On govori kako pojedinac u masovnim institucijama pokušava prešetati svoj put, ali zapravo se samo utapa u okolini. Kao glavni poticaji za bavljenje tim problemom uzimaju se nihilističke vrijednosti i nedostaci na koje je naišao tijekom svojega obrazovnog procesa i predavačke karijere. Najbolji pregled njegove kritike nalazi se u njegovu djelu *O budućnosti naših obrazovnih ustanova*. On sam govori kako „Istinska obnova i pročišćenje gimnazije proizaći će samo iz duboke i snažne obnove i pročišćenja njemačkoga duha“ (Nietzsche, 1991; 284). Shvaća da je problem u samome korijenu i teži pokušaju ponovnoga postavljanja početnih ideala.

Nietzscheova „eksplicitna” filozofija odgoja nastaje rano (1871. – 1874)., dok je radio u Baselu, kada se zbog prirode svojega posla suočava s ograničenjima i kontrolom sveučilišnoga rada. Svoju kritičku filozofiju odgoja Nietzsche počinje izlagati 1872., u pet predavanja posvećenih napretku obrazovanja, održanih u Baselu. Predavanja su poslije prikupljena i zapisana te je tako nastalo djelo *O budućnosti naših obrazovnih ustanova*. Filozofiju odgoja produbljuje i u drugim djelima kao što su treće izdanje *Nesuvremenoga razmatranja* i esej *Schopenhauer kao odgajatelj* (1874). I drugo *Nesuvremeno razmatranje*, naslovljeno *O koristi i šteti historije za život* (1874.), prožeto je bliskim temama.

3.3.1. Utjecaj Schopenhauera

Schopenhauera i Nietzschea, zajedno s Kierkegaardom, smatra se pretečama filozofije egzistencije, a njihovi tekstovi obiluju temama pesimizma i besmislenosti ljudske egzistencije, tekstovima koji imaju jedinstven jezični stil i bogat rječnik, zbog čega se mogu uzimati kao primjeri vrhunske književnosti, a ne samo filozofije (Frelj, 2012; 57). Unutar Nietzscheova djela *Rođenje tragedije*, gdje preispituje položaj i ulogu suvremene znanosti i umjetnosti, vidi se poveznica između njih dvojice jer u glavnu ulogu stavljaju umjetnika kao individuu. Kada govori o takvome geniju, Nietzsche misli na Schopenhauera. On sam govori da ga je razumio kao da je pisao za njega, kako on kaže „razumljivo, no neskromno i ludo“ (Nietzsche, 2003; 5). Nietzschea se može nazvati Schopenhauerovim sljedbenikom, ali potrebno je istaknuti da je Nietzsche „pesimističku viziju svijeta prevladao likom snažna, osebujna genija, koji žudnjom stalno pokreće život, eksperimentira s njim, uživajući u vlastitoj umjetnosti življenja“ (Pejnović, 2014; 220). Schopenhauer je Nietzschea potaknuo da se upusti u proces samoprevladavanja, preispitivanja svojih prijašnjih odanosti, gdje doživljava preokret u načinu razmišljanja i pogledu na svijet (Ansgar, 2017; 202). Njihov pogled na filozofiju kao oslobađanje unutarnjega života, tj. ekstremni individualizam, jest ono što njih dvojica imaju zajedničko (Pejnović, 2014; 220). Sve počinje od pojedinca ili od toga da on je taj koji se treba suprotstaviti svijetu i zauzeti se za sebe nasuprot nasilju i manipulaciji. Njih se dvojica poslije razilaze u načinu razmišljanja, ali njihov neizravni odnos ne završava, tj. oni i dalje obrađuju iste teme uvažavajući se međusobno.

Knjiga *Schopenhauer kao odgajatelj* nosi takav naslov, iako se odnosi na Nietzschea kao odgojitelja, jer želi iskazati poštovanje prema Schopenhaueru i želi istaknuti ulogu koju on ima u njegovu intelektualnome razvoju (Stolz, 2016; 684). On sam ističe da je u tome djelu upisana

najviše unutrašnja povijest njegova postanka i kako je to djelo njegov zavjet (Nietzsche, 1977; 62). On zapravo tom kritikom drugih filozofa prikazuje svoju samokritiku, odnosno kritičkim razgrađivanjem drugih misli ujedno razgrađuje i svoje misli. Pronalazi sličnosti kod drugih filozofa i onda ih obrađuje iz sasvim drugoga kuta. Buterin naglašava koliko je težak proces kritiziranja „samoga sebe sa svrhom kristaliziranja vlastita shvaćanja sebe, a ne tek vlastite ideje“ (Buterin, 1998; 11).

Schopenhauer je svojom originalnošću i pesimizmom priredio Nietzscheu odskočnu dasku, tj. ideje koju su mu pomogle sagledati situaciju iz drugoga kuta i samome sebi stvoriti predodžbu alternativnoga obrazovnog sustava. Schopenhauer je ostvario trajni utjecaj sa svojim filozofskim stilom, gdje se izmicao ograničenjima tradicije i vremena. Nietzsche je na Schopenhauera gledao kao na utjehu, uzor, autoritet, filozofskoga protivnik čije ideje na početku prihvaća, ali ih poslije podvrgava oštroj kritici i poslije detaljnoga proučavanja odbacuje ih (Stolz, 2016; 684). Nietzsche zapravo rabi Schopenhauera kao metaforu za samoodgoj.

3.4. Odgojno-obrazovni ideali

Nietzscheova filozofija ima veliki odjek jer on u svojoj filozofiji veliku važnost pridaje ulozi obrazovanja i nastavnika u društvu te njihov utjecaj na razvoj kulture (Palmer, Bresler, Cooper, 2001; 170). Promjena se događa jer Nietzsche raspoređuje odgovornost koju nose profesori, država (postavljene političke smjernice), ali i učenici/studenti. Osnovna Nietzscheova ideja o odgoju sadržana je u stavu da ljudska bića trebaju postajati tako što će u potpunosti razviti svoje intelektualne i stvaralačke sposobnosti umjesto da ih izvana oblikuju prema nekomu unaprijed određenom ishodu:

„Čovjek koji ne želi pripadati masi treba samo prestati biti lagodan spram sebe. Neka slijedi svoju savjest, koja mu dovikuje: »Budi svoj! Nisi sve ono što sad činiš, misliš, priželjkuješ«. Svaka mlada duša čuje taj dovik danju i noću te pri tom uzdrhta, jer sluti svoju sveudilj određenu mjeru sreće kad misli na svoje zbiljsko oslobođenje. A ne može joj se nikako pomoći da dođe do te sreće sve dok je u lancima mnijenja i straha. Kako pak zdvojan i besmislen može postati život bez tog oslobođenja! Nema u naravi praznijeg i ogavnijeg stvora od čovjeka koji je utekao svojem geniju i sad Škilji desno i lijevo, unatrag i na sve strane. Takva čovjeka naposljetku uopće više ne bi trebalo napadati, jer je sav ljuška bez koštice, natrulo, naslikano, napuhano ruho, nakinđurena sablast, koja ne može uliti čak ni strah, a nekmoli sućut“ (Nietzsche, 2003; 2).

Nietzsche kritizira ideju cjeloživotnoga obrazovanja i društva, tj. ističe ono što je trulo u sustavu. Filozofija kojom se drugi ljudi vode uspoređuje sa životom u ledu; to je zamrznuti primjerak života koji jednostavno ispunjava prostor i svojim postojanjem ne utječe ni na što. Ispunjavanje prostora postaje vrhunac života takvih osoba. To su osobe čiji je pogled ograničen jer se nalaze toliko visoko u svojim zabludama ili, kako on kaže, na visokoj planini. Pod isprikom kako žive u modernome i novome vremenu, ljudi teže idealima koji su prije bili osuđivani.

„Filozofija, kako sam je ja dosad razumio i proživio, to je dobrovoljno življenje u ledu i na visokim planinama – traženje svega tuđega i dostojnog ispitivanja u životu, svega onoga, što je moral dosada proklinjao“ (Nietzsche, 1977,8).

Uspoređujući odgojno-obrazovni sustav s Grcima i Rimljanima, on navodi da smo ubogi i, kada bismo prošli kroz cijelu Njemačku, ne bismo pronašli ono što je zapravo potrebno čovjeku prilikom odgoja (Nietzsche, 2003, 2). Nietzsche govori da se mnogi drugi dive njemačkome obrazovnom sustavu, ali kako se zapravo „učenjaci“ više bave samom znanošću, a trebali bi se baviti ljudskošću i govori kako su oni nalik izgubljenoj skupini koja se žrtvuje i pokušava privući nove naraštaje da bi se oni žrtvovali. On naglašava štetnost znanosti jer je ne ograničava viša maksima odgoja, nego se prostire u svim smjerovima.

„Dakle zbilja se to zove pretjerivati u željama kad sam zamišljao da bih nekog pravog filozofa našao kao odgajatelja koji bi čovjeka uzdigao iznad nedovoljnosti, ukoliko ona leži u vremenu, i iznova ga naučio biti jednostavnim i čestitim, u mišljenju i životu, dakle naučio ga hiti vremenu neprimjeren u najdubljem smislu riječi. Jer ljudi su sada postali toliko zamršeni i komplicirani da moraju postati nečestiti žele li uopće govoriti, izricati tvrdnje i prema njima djelovati“ (Nietzsche, 2003; 4).

Unutar njemačkoga obrazovnog sustava nalaze se i dvije različite tendencije gdje se obrazovanju cilj proširiti, tj. biti dostupno svima, a, s druge strane, postoji težnja za smanjenjem (Nietzsche, 1991; 249). Nietzsche stoji nasuprot prvoj tendenciji, odnosno masovnome obrazovanju. On teži obrazovanju „pojedinih odabranih, za velika i trajna djela oboružanih ljudi“ jer država teži proširenju zbog ostvarivanja vlastite egzistencije (Nietzsche, 1991; 289). Ljudi vođeni takvim idealima nisu na dobrome putu jer tim idealima upravlja „zavodnički instinkt poricanja truleži, instinkt *décadence*“, što zahtijeva ispitivanje podrijetla moralnih vrijednosti. Osobe koje definiraju moralne vrijednosti oblikuju budućnost čovječanstva i postavljaju visinu kriterija. Budućnost čovječanstva za Nietzschea se nalazi u najgorim rukama,

a to objašnjava tako što navodi da su kriterije zadavali rđavi, lukavi i zastranjeni „svetci“ ili, kako on kaže, „klevetnici svijeta“ (Nietzsche, 1977; 73). Kritički obrađuje pojam morala jer je on tada imao drukčije značenje i moral koji prevladava u Europi opisuje kao „moral životinje stada“ (Nietzsche, 2002; 133).

3.4.1. Odgoj

Unutar svoje knjige *Ecce Homo* govori o odgoju kao nečemu što „odmah od početka uči da se izgube iz očiju stvarnosti, da bi se jurilo za skroz „problematičnim“, takozvanim idealnim ciljevima, na primer za „klasičnim vaspitanjem“: kao da od početka ne bi bilo za osudu, spajati u jedan pojam „klasično“ i „nemačko“ (Nietzsche, 1977; 26). Njemački duh koji stoji kao ideal odgoja za njega vuče podrijetlo iz pomućenih utroba. On se koristi metaforom gdje odgojno-obrazovni sustav opisuje kao lošu kuhinju; njemački duh za njega je „indigestija“, tj. on je nepodnošljiv i ne može ga se probaviti (Nietzsche, 1977; 26-28). Kako bismo postigli tu veličinu, on zadaje „formulu za veličinu“ koja glasi *amor fati* ili stanje dionizijskoga istrajavanja ili ljubav prema životu. Napada njemački odgojni-obrazovni sustav i govori da on nema smisla, sadržaja i cilja; opisuje ga kao „javno mišljenje“, što rezultira time da kultura pati zbog bezličnosti, lažne ekonomije te „opada“ (Nietzsche, 1977; 59). Kierkegaard o Nietzscheu govori kao o „znaku“ nade i prikazuje ga kao „eksperiment koliko čovjek može zapravo pasti kako bi postigao novu uzvišenu viziju“ (Buterin, 1998; 17). Da bi to postigao, on teži oslobođenju. Odgoj i obrazovanje za njega su imali samo jedan cilj, a to je zavarati, obmanjivati narod (Nietzsche, 2002; 238). On svojim djela želi istaknuti tu obnovu i postaviti drugi cilj, a to je oslobođenje koje donosi svjetliju budućnost.

Njemački narod opisuje kao idealiste koji su, kad god je došlo do nekakve promjene u sustavu, pronašli put prema starome idealu, gdje su taj ideal izjednačili s istinom, iako on sam nije istinit ili moralan. Odbacuje običaje i tradiciju koji stvaraju toga modernog čovjeka čiji je cilj postati moralnim. Pojam morala tijekom stoljeća iskrivljen je, temelji se na onostranome. Odgajan pod takvih svjetlom, moralan čovjek zapravo je čovjek koji je sebičan, egoističan i narcisoidan. Čovjek vidi stvari kakve on želi da budu i u stanju koje njemu odgovara. Slikovito poručuje da je jedan objed za neke ljude možda previše i kako ga ne mogu svi svariti te čovjek zapravo mora biti svjestan svojega kapaciteta.

Prvi korak k boljemu odgojno-obrazovnome sustavu jest odbacivanje svega što sada stoji kao pravilan poredak; trebamo se usprotiviti kulturi. Trebamo odbaciti „sve obrazovanje [koje]

otpočinje sa suprotnošću spram svega onoga, što se sada slavi kao akademska sloboda, s poslušnošću, s podređivanjem, sa stegom, sa službeništvom“ (Nietzsche, 1991; 328). Takav odgoj samo je karikatura, dok je pravi odgoj „oslobođenje, uklanjanje svakog korova, otpada, gamadi što hoće napasti nježne klice biljaka, izlivanje svjetlosti i topline, ljupki rumor noćne kiše, ono je nasljedovanje i obožavanje prirode kad je nastrojena majčinski i milodarno“ (Nietzsche, 2003; 8-9). Odgoj kao oslobođenje potpuno je suprotno od odgoja kako se ljudima predaje, tj. kao gotovo znanje koje je ograničeno i probrano u svrhu nečije koristi. Obrazovanje koje je tada prevladavalo u Njemačkoj kod Nietzschea izaziva podsmijeh kada se uspoređuje s obrazovanjima drugih država u prošlosti. On primarno uspoređuje njemačko obrazovanje s grčkim obrazovanjem.

„Možda se čuditi da je to obrazovanje bila samo neka vrsta znanja o obrazovanju, a uz to i sasvim lažno i površno znanje. Naime, lažno i površno zato jer se podnosila proturječnost između života i znanja, jer se uopće nije vidjelo ono karakteristično za obrazovanje pravih kulturnih naroda, naime to da kultura može izrasti i procvjetati samo iz života, dok ona u Nijemaca biva poput šećernog prelijeva, te stoga uvijek mora ostati lažnom i neplodnom. No njemački odgoj mladeži polazi upravo od tog lažnog i neplodnog pojma kulture“ (Nietzsche, 2004; 87-88).

Kultura je postavljena kao ideal koji je statičan i okamenjen. Lažni ideal kulture za njega je postavljen od strane vladajućih i postavljen je tako da služi višim idealima vladajućih, a ne pravome cilju očuvanja onoga unikatnog. Cilj je takvoga obrazovanja postati znanstvenim čovjekom, tj. on postaje „historijsko-estetski obrazovni filistar, starački pametan i mladički mudar brbljavac o državi, crkvi i umjetnosti, sensorij za tisućestruke prijamčivosti, nezasitni želudac, koji ipak ne zna što je to prava glad i žeđ“ (Nietzsche, 2004; 88). Takva osoba stoji nasuprot prirodi i njoj se suprotstavlja. Titula obrazovanoga čovjeka tada je imala kriterije da čovjek uči prvo o obrazovanju, a ne o životu i to mu je znanje predano kao povijesno znanje. Nietzsche ističe tu nepravilnost i naglašava da bi čovjek zapravo trebao stjecati znanje iz „neposrednog zrenja života“ (Nietzsche, 2004; 89). Zadaje temelj novoga odgoja uzorom na stare grčke filozofe, a on glasi *aeterna veritas* (Vječna istina). Nastavlja sa smjernicama kako je potrebno izići iz stanja navike i prve prirode u kojoj se nalazi. „Ono što je Nietzscheu jasno jest da metafizika ne predstavlja dijalektičko napredovanje od jednog stupnja spoznaje do viših stupnjeva spoznaje, već postupan silazak u apsolutno neznanje i, konačno, u nihilizam. Čitav njegov pristup, prema tome, zasnovan je na uvjerenju da se velike istine mogu vrlo lako pretvoriti u velike zablude“ (Buterin, 1998; 33).

Za njega postoje dvije maksime u odgoju; odgojitelj treba znati prepoznati potencijal unutar svojih učenika te odgojitelj treba znati preraditi informacije i dostaviti ih učenicima tako da sve

bude povezano; on treba dati smisao informacijama (Nietzsche, 2003; 10). Inače se znanje prilikom predavanja samo iznosilo zasebno bez povezivanja s pravim svijetom, ali kako i sam Nietzsche naglašava, najvažnije je moći to znanje primijeniti. Znanje se treba moći ostvariti u iskustvu i primijeniti ga.

3.4.2. Odgojitelj

Pojam odgojitelja uzima se kako bi pokrio više naziva za stručne spremljene kao što su: nastavnici, profesori, predavači, učitelji itd. Ulogu prvoga odgojitelja imaju roditelji, a zatim osobe koje nas dalje vode kroz život. Nietzsche govori o pravim odgojiteljima, tj. onima koji nam odaju „ono što je istinski prasmisao i osnovna tvar tvojega bića, nešto što se apsolutno ne može odgojiti i naučiti, no što je u svakom slučaju teško pristupačno, svezano, zakočeno: tvoj odgojitelj ne mogu biti drugo do tvoji osloboditelji“ (Nietzsche, 2003; 8). Nietzscheu nije cilj postati „poboljšavatelj čovječanstva“ ili onaj koji je utemeljio školu mišljenja, nego on pokušava probuditi pobunu protiv učitelja, nastavnika, profesora. Spoznaje koje posjedujemo jesu ljudske, ali su one i previše ljudske, pa on savjetuje da nihilizmom otvaramo mogućnost novomu svijetu pod uvjetom razaranja postojećih istina. Ključni pojam o kojemu on govori jest osloboditelj; pravi odgojitelj zapravo je osloboditelj koji nas vodi do istine.

Kriterij koji se postavlja kako bismo nekoga mogli nazvati odgojiteljem poprilično je dug, ali nije univerzalan jer je svaki odgojitelj jedinstven samim time što je na tragu svoje istine.

„On je možda i sam morao biti kritičar, skeptik, dogmatik i historičar, a k tome i pjesnik, sakupljač, putnik, odgonetavalac zagonetki, moralist, vidovnjak, „slobodoumnik“, i zamalo sve, zato da bi protrčao okrugom ljudskih vrijednosti i vrijednosnih osjećaja i da bi mnogovrsnim očima i savješću mogao s visine gledati u svaku daljinu, iz dubine u svaku visinu, iz kuta u svaku širinu“ (Nietzsche, 2002; 154).

Odgojitelj prvo sam mora proći tim grbavim putem kako bi druge mogao pravilnost usmjeriti i Nietzsche govori da su ti prvi pravi odgojitelji najvrjedniji jer oni ne dobivaju smjernice i moraju se usprotiviti svemu što im je do sada bilo poznato. Potrebno je proći tim putem da bi na kraju stekli objektivni pregled stvarnosti i da bi sami mogli procijeniti svoje odgajanje i smjer kojim bi oni trebali krenuti da bi došli do istine. Odgojitelj iz temelja proučava sve što ulazi pod njegova predavanja jer ono oblikuje učenike, a sami temelj predstavlja odgojitelj (Nietzsche, 2002; 87). Odgojitelj mora uzeti u obzir i sebe te svoj pristup da bi odgajanci imali

što veću šansu za samoostvarenjem. Unutar svojega djela *Tako je govorio Zaratustra* predstavlja Zaratustru kao učitelja koji žudi za pravim učenicima, što zapravo predstavlja njegovu zamisao da je za kvalitetnu provedbu obrazovanja potrebno jednako ulaganje truda i od strane učitelja i učenika (Small, 2016; 55). Cijela knjiga može se gledati kao studija u kojoj se zagovara samoobrazovanje i na prvo mjesto stavlja se iskustvo prilikom primanja znanja (Small, 2016; 56). Cijelu se knjigu može uzeti kao metaforu koja objašnjava kako se zapravo ljudi odnose jedni prema drugima i kako razmišljaju.

3.4.3. Odgajnici

Odgajnici su pojam koji se upotrebljava da bi obuhvatio učenike, studente, djecu, tj. sve ljude koji imaju mogućnost spoznaje. Nietzschea uznemirava jednoličnost kojoj teže ti odgajnici i njihova ravnodušnost kada se govori o njihovoj budućnosti.

„Ali pogledajte sad i učenjake, te iscrpljene kokoši. Uistinu, nisu to nikakve »harmonične« naravi; samo što mogu kokodakati češće nego ikad, jer češće polažu jaja. Zapravo su i jaja postala sve manja (premda su knjige sve deblje). Kao zadnji i prirodni rezultat pokazuje se općenito obljubljeno »populariziranje«... znanosti prema tijelu »miješane publike«; da se ovdje jednom zauzmemo i za krojačku djelatnost i za jednog krojački nastrojenog Nijemca“ (Nietzsche, 2004; 62-63).

Nietzsche od odgojitelja zahtijeva preuzimanje uloge vođe „koji iz špilje skeptičnog negodovanja ili kritičkog odricanja vodi prema visini tragičkog promatranja noćnog neba s njegovim zvijezdama beskrajno prostrtim nad nama i koji je, kao prvi, sebe sama poveo tim putem“ (Nietzsche, 2003; 24). Odgajnici prolaze tim putem pod njegovim vodstvom, odnosno oni oblikuju taj put i ispunjavaju ga. Učenjaka opisuje kao nečisti metal koji u sebi sadrži sljedeće kvalitete: želju za otkrivanje određenih istina, čestitost i smisao za jednostavno, oštrovidnost za blizinu, trezvenosti i običnost naravi, siromaštvo u osjećaju, malo samopoštovanje, povodljivost, bijeg od dosade motiviran zaradom, strah od odbijanja motiviran taštinom i nagonom za igru (Nietzsche, 2003; 62-66). Odgojitelj zatim uzima taj metal i pročišćava ga; usmjerava njegove želje i hirove. Na kraju, svi oni po svojem bivstvu imaju želju za spoznavanjem i njihovo „spoznavanje je stvaranje, njihovo stvaranje je zakonodavstvo, njihova volja za istinom je – volja za moć“ (Nietzsche, 2002; 155).

4. Paulo Reglus Neves Freire

Pedagogija oslobođenja i kritička pedagogija jesu dva pojma koja vežemo za Paula Freirea. Mnoga ga usmjerenja prisvajaju, pa se često o njemu govori kao o filozofu, epistemologu, revolucionaru, pedagogu i tako dalje. Nešto sigurno o njemu možemo reći, a to je kako je svojim metodama i zalaganjima promijenio smjer odgojno-obrazovnog sustava u zemljama Trećeg svijeta. Utjecao je na razinu dostupnoga obrazovanja u zemljama cijele Amerike. Koncept koncijentizacije ili osvješćivanja Paul Freire izdiže na razinu gdje stječe svjetsku reputaciju (Vican u Freire, 2002; 9). Unutar svoje kritičke pedagogije povezuje obrazovanje, liberalizam i politiku. Svojom teorijom izmjenjuje strukturu društva i postaje inspiracija mnogim drugim ustanovama zaduženima za odgoj i obrazovanje. Metode koje iznosi jesu univerzalne i moguće ih je primjenjivati u različitim situacijama. Njegov rad usko je povezan s njegovim životom i to zahtijeva da prilikom proučavanja njegova rada treba proučiti povijesne i političke okolnosti (Vican u Freire, 2002; 9-10). Na njegov način razmišljanja utječu ljudi koji ga okružuju, što mu daje samo veći poticaj za što primjenjivijom i univerzalnijom metodom za aktualne probleme u obrazovnome sustavu. Freire ohrabruje zapadnjačke odgojitelje da ponovno prerade njegove ideje, baveći se temama i zadaćama koje su razvile svoju problematiku tijekom vremena (Roberts, 2000; 17).

4.1. Život

Paulo Reglus Neves Freire rođen je 19. rujna 1921. kao najmlađe dijete u obitelji, u siromašnoj regiji na sjeveroistoku Brazila, točnije u gradu Recife. Roditelji Joaquim Temistocles Freire i Edeltrudes Neves Freire odgajaju Paula za vrijeme velike industrijske krize. Otac kao policijski službenik ostavlja svoj trag u poticanju dijaloga, dok ga majka s druge strane odgaja u duhu katoličke vjere (Vican u Freire, 2002; 9). Roditelji ga uče čitati, pisati i, što je najvažnije, naučili su ga poučavati postavkama konstruktivizma, koje on poslije uzima kao oblik pravilnoga poučavanja. Početak njihovih nevolja počinje razbolijevanjem oca koji 1934. umire i ostavlja financijski nestabilnu obitelj, zbog čega se obitelj seli u siromašnije mjesto Jaboatão dos Guararapes. Tijekom tih godina suočen je s glađu, majčinim ponižavanjem i propuštanjem zadovoljstava koje su drugi imali (Vican u Freire, 2002; 9-10). To ga razdoblje života osvještava o stanju društva, tj. on na svojoj koži osjeti kako je to biti na posljednjemu mjestu društvene

ljestvice. Iako srednju školu počinje pohađati tek sa 16 godina, uspijeva postati učitelj portugalskoga još u srednjoj školi i upisuje studij prava u Pernambucu 1943. (Vican u Freire, 2002; 9-10). Iako je završio studij prava, ipak se odlučuje baviti problemima obrazovanja. Godine 1944. stupa u brak s Elzom de Oliveirom, koja ga je u pozadini uvijek poticala i pomagala mu prilikom razrađivanja njegovih metoda (Gadotti, 1994; 4). Velik dio svojega života radio je u SESI-u (*Servico Social da Industria*) kao koordinator programa kulture i obrazovanja radnika (Gadott, 1994; 4-5). Počinje se zanimati za poboljšanje metoda obrazovanja nepismenih i starijih ljudi. Tijekom 1960-ih uključuje se u obrazovni pokret za opismenjavanje siromašnih, a poslije toga postaje sekretar za obrazovanje i koordinator Nacionalnoga plana za opismenjavanje odraslih (Vican u Freire; 2002; 10-11). Godine 1964. dolazi do državnoga udara i Freire biva uhićen, a njegove metode osuđene kao subverzivne i izbačene iz upotrebe. Nakon što je pušten iz zatvora, primoran je otići u Čile, gdje nastavlja razvijati svoju metodu (Vican u Freire, 2002; 11).

U djetinjstvu je bio svjedok diktature, represivne politike i autoritarnosti oligarhijskih struktura; na kraju je i sam postao žrtva tadašnje političke vlasti, biva uhićen i prognan (Vican u Freire, 2002; 9). Tijekom svojih zrelih godina prolazi kroz različite traumatične događaje. Život koji je živio imao je jako puno uspona i padova, a svako iskustvo njegovu je filozofiju činilo još kvalitetnijom i jedinstvenom. Njegov život počinje biti ispunjen različitim putovanjima, što mu je još više pomoglo stvoriti objektivnu sliku o dostupnosti obrazovanja i metodama za poboljšanje situacije. Poboljšanje uvjeta unutar obrazovanja rezultiralo bi poboljšanjem položaja ostatka stanovništva naspram bogatoga stanovništva. Umire u São Paulu 2. svibnja 1997. od zatajenja srca (Vican u Freire, 2002; 20).

4.1.1. Povijesni okolnosti i utjecaji

Freire je cijeli svoj život bio pod utjecajem različitih političkih i ekonomskih promjena. Njegova prva misao oblikovala se u diktatorskim uvjetima u Brazilu. Svjetska ekonomska kriza nastupa 1929. te ostavlja državu u financijskoj krizi koju iskorištavaju političari tako što oblikuju državu po svojim prioritetima (Vican u Freire, 2002; 10-11). Kao posljedica toga, dolazi do širenja radničke klase koji dobivaju prostor u politici, što znači da radnička klasa dobiva demokratska prava, ali je ključna činjenica ta, da bi netko ostvario glasačko pravo, prvo mora biti pismen (Gadotti, 1994; 6-10). Takav uvjet postavljen je svjesno jer je većina stanovništva bilo nepismeno. Do 1960-ih godina Freire se bavi pitanjima povijesti, kulture,

ideologija i društvenih klasa; poslije 1960-ih počinje eksperimentirati s obrazovanjem siromašnih seljačkih zajednica i postaje „glavni sekretar za obrazovanje i generalni koordinator Nacionalnog plana za opismenjavanje odraslih u Brazilu“ (Vican u Freire, 2002; 10-11). Opis situacije tada se najbolje opisuje izrazom „kultura šutnje“, što je Freire navelo da osmisli plan za prevladavanje te šutnje i taj sam proces jest njegovanje radničke klase (Schugurensky, 2011; 51-52). U pedesetim godinama 20. st. nastaju Seljačke lige, tj. zadruge koje su služile seljacima kada im je bila potrebna medicinska, pravna ili obrazovna pomoć (Gadotti, 1994; 33). Freire osniva Pokret narodne kulture 1960., kao odgovor na sva politička događanja u zemlji i ponajviše jer je stopa nepismenosti bila oko 75 % (Gadotti, 1994; 33-34). Freireov cilj bio je riješiti probleme nejednakosti između klasa. Dolazi do vojnoga udara (*deus ex machina*) 1964. i Freire biva zatvoren, a njegovi eksperimenti odbačeni. U zatvoru nije proveo dugo vremena, ali, kada je pušten, bio je primoran napustiti zemlju i odlazi u Boliviju pa Čile, gdje predaje povijest i filozofiju odgoja (Vican u Freire, 2002; 11). Za vrijeme njegova odsustva politička situacija unutar Brazila nije se smirivala. Tu započinju uspjesi unutar njegove karijere, gdje dobiva poslove važne za razvoj odgojno-obrazovnih ustanova u mjestima kao što su Cambridge, Harvard i Ženeva. Situacija u Brazilu polako jenjava i Freire se napokon vraća 1980. te je imenovan profesorom u São Paulu (Schugurensky, 2011; 35-37). Radnička stranka u São Paulu pobjeđuje na izborima i Freire postaje tajnik obrazovanja, unatoč situaciji u Brazilu, tj. većina stanovništva i dalje je živjela u siromaštvu, a nepismenost naroda nije se smanjila (Schugurensky, 2011; 37). Do kraja njegova mandata uspio je povećati broj upisane djece u škole i javnih škola, a pokrenuo je i opismenjavanje odraslih (Schugurensky, 2011; 36-37). Za vrijeme njegova studiranja posebnu su mu pozornost privukli filozofi Karl Marx, John Dewey, G. W. F. Hegel, Friedrich Engels, Jean-Paul Sartre, Edmund Husserl, sv. Augustin (Vican u Freire, 2002; 10-21). Detaljnije se još upoznao s tim filozofima tijekom svojega izgnanstva i često ih spominje ili neke njihove misli razrađuje ili preoblikuje.

4.2. Djela

Sve njegove knjige bile su pisane s ciljem osvješćivanja naroda o njihovu položaju naspram političkih velikana. Prilikom proučavanja njegovih djela potrebno je proučavati ih kritički, holistički i kontekstualno (Roberts, 2000; 18). Njegov doktorski rad govori o obrazovanju u Brazilu, tj. o nepravdama koje se tu odvijaju i nosi naziv *Present-day Education in Brazil*

(1959.). Prva knjiga, koju objavljuje 1967., izlazi pod nazivom *Obrazovanja kao praksa slobode*. Najznačajnija knjiga za koju se govori da je klasičan primjer kritičke pedagogija jest *Pedagogija obespravljenih* koja doživljava pozitivnu povratnu reakciju nakon izdavanja. Unutar tih dviju knjiga, *Pedagogija obespravljenih* i *Obrazovanje kao praksa slobode*, iznose se njegove metode koje je primjenjivao u svojim eksperimentima da bi povećao broj pismenih ljudi. Godine 1970. izdaje monografiju *Cultural Action for Freedom*, gdje shvaća jačinu povezanosti između politike i obrazovanja. Također, veliku ulogu imaju i njegova ostala djela: *Pedagogy of Hope*, *Pedagogy of Indignation*, *Pedagogy of Liberation*, *We Make the Road by Walking: Conversation on Education and Social Chang*. Sve te knjige nastale su 80-ih i 90-ih godina 20. st. te u sebi sadrže upute za poboljšanje odgojno-obrazovnih ustanova u svijetu. Njegovo iskustvo i upoznatost sa situacijama unutar drugih država daju mu za pravo primjenjivati svoje metode širom svijeta. Na hrvatski jezik prevedena je jedino *Pedagogija obespravljenih* i neki odlomci ostalih knjiga, dok su sve knjige dostupne samo na engleskome jeziku.

4.3. Kritička teorija

Kritička teorija promatra društvo kao cjelinu odnosa koja oblikuje karakter i mogućnost djelovanja (Veljak, 2019; 637). Ona ima svoje početke u Hegelovim, Kantovim, Marxovim i Engelsovim djelima ili, općenito gledano, u kritičkoj teoriji Frankfurtske škole. Uzimajući u obzir svoje uzore, ona pokušava prevladati fenomenologije i pozitivizam koji su prevladavali. Također se bori protiv materijalizma čiji je utjecaj sve više zasljepljivao zajednicu. Kritička teorija kao svoje polazište uzima to da je znanost dio društvenoga rada. Glavne teze kritičke teorije jesu: „okretanje protiv biheviorističke znanosti o odgoju te duhovnoznanstvene pedagogije, „kritika ideologije koja otkriva ovisnost odgoja o društvenim procesima“ i „našom spoznajom upravlja težnja za emancipacijom“ (König, Zedler, 2001: 136). Po uzoru na kritičku teoriju dolazimo do kritičke pedagogije. Ona polazi od subjekta kao tvorca povijesti i „uspoređuje postojeće objektivizacije ljudske aktivnosti s čovjekovim inherentnim mogućnostima“ (Therborn, 2011; 22). Stavlja čovjeka na prvo mjesto u središte svega jer on stvara i prepričava povijest, tj. povijest je uvijek subjektivno sagledana.

4.3.1. Kritička pedagogija

Kritička pedagogija nastaje kao spoj radova Freirea, koji se nalazi u siromaštvu sjeveroistoka u Brazilu 1960-ih, i spoj teološke etike oslobođenja te kritičke teorije Frankfurtske škole koja se ističe progresivnim poticajima unutar obrazovanja u Njemačkoj (Kinsheloe, 2007; 12). Freire se najčešće navodi kao začetnik kritičke pedagogije. Sažimajući sve definicije kritičke pedagogije, zajedničke su joj stavke preispitivanje povijesnoga konteksta, negiranje neutralnoga obrazovanja, objektivno gledanje na obrazovanje, isticanje veze između znanja i moći te davanje važnosti kontekstu (Kinsheloe, 2007; 148-175). Freire posebno kritizira politiku koja ima svu moć pri upravljanju sadržajem koji se postavlja kao znanje dostupno svima. Kao ekstreman primjer navodi se to da je stanovnicima Brazila dopušteno glasovati, ali samo ako su pismeni, dok, s druge strane, velika većina stanovništva nije pismena.

Vukasović, kada govori o kritičkoj pedagogiji, govori o djelatnosti aktivnosti „svih subjekata obuhvaćenim procesom obrazovanja čiji je imperativ „borba za znanje“ koje ima za vrhu preobražaj samog čov[j]jeka u jedno misleno, dostojanstveno, odgovorno, stvaralačko biće“ (Vukasović, 2001; 194). Kritička pedagogija pomaže odgojno-obrazovnome sustavu koji je u krizi jer ne može zadovoljiti stvarne zahtjeve i potrebe zajednice. Njezin je cilj ohrabrivanje subjekta koji samostalno misli, zaključuje, istražuje te aktivno kritički promatra okolinu; subjekt koji razumije političke, moralne, društvene probleme i koji ima potrebu riješiti ih na odgovoran način. Henry Giroux govori o ambicioznim ciljevima kritičke pedagogije jer ona podiže svijest o tome tko i gdje kontrolira uvjete u kojima nastaju znanje, vrijednosti i nastavni procesi (Giroux, 2013; 13). Kritička pedagogija tako nam pomaže bolje promotriti način na koji nastaju vlast i moć za vrijeme usvajanja različitih znanja. Subjekt se sagledava kao biće saznanja koje je neponovljivo i individualno smješteno u masi (Vukasović, 2001; 193). To znanje njemu nije dano, nego on do njega treba doći i treba se ostvariti kao misleći subjekt, a u tome mu treba pomoći odgojno-obrazovni sustav. S druge strane, kritičku pedagogiju može se gledati kao previše apstraktnu i neograničenu, što je veliki iskorak za svakodnevni život u školskim ustanovama. Puno je teže pronaći orijentaciju zato što je svaki razred drukčiji i svaki učenik ima posebne interese. Primjena takvih metoda, u sustavu gdje nitko nije navikao na takvu slobodu, bio bi radikalni potez, ali možda danas u društvu koje je izloženo tehnologizaciji i multikulturalnosti treba postojati takva pedagogija. Kritička pedagogija često ovisi o ekonomskoj i političkoj situaciji unutar države, tj. o sustavu koji je već ukorijenjen i njegova promjena naizgled je teško ostvariva.

Freireova kritička pedagogija kreće se u pravcu socijalnih reforma i može se povezati s idejama koje je imala Frankfurtska škola (Škorić, 2020; 61). On zajedno s Henry Giroux razvija „kritičku pedagogiju kao etički model obrazovanja gdje se znanje strukturira kroz kategorijat

pravde, vr[ij]ednosti, istine a ne dominacijom načela tržišne ekonomije“ (Vukasović, 2001; 192). Naglašava status etike u čovjekovu životu, odnosno čovjek ne može ostvariti sebe ako djelomično ili u potpunosti odbaci etiku.

4.4. Kritika odgoja i obrazovanja u institucijama

Freireova kritika i različite metode kojima je želio napraviti promjenu u obrazovnome sustavu mogu se gledati kao misija potaknuta religijom i politikom s krajnjim ciljem oslobođenja, tj. želio je promijeniti društvenu stvarnost bez opresije (Škorić, 2020; 59). To se naziva samom biti kritičke pedagogije, točnije smisao je odnosa između odgojitelja i odgajnika u dijaloškome odnosu i ta pedagogija obespravljenih pretvara se u pedagogiju oslobođenja. Takva pedagogija pruža svima jednaku priliku za napredovanjem i omogućava ravnopravnan izbor. Njegova kritička pedagogija razvija se iz kritičke teorije društva općenito te mu služi kao odskočna daska. On zapravo u kritici obrazovanja vidi poboljšanje društva. Obrazovanje se tada nalazilo pod opresivnim sustavom i Freire svojom kritičkom pedagogijom želi razviti kritičku svijest kojom bi onda pojedinci mijenjali uvjete u kojima žive i krajnji ishod bio bi poboljšanje životnih uvjeta. Škole su se rabile kao mehanizmi izjednačavanja koje nude jednaku priliku svima, ali to je sve bila zabluda da bi se održala postojeća vlast te je to ono što kritička pedagogija stavlja u svoj fokus. Kritizira *mainstream* paradigmu obrazovanja, tj. „instrumentalnu racionalnost i reifikaciju, jer dovode do dehumanizacije i opresije“ (Škorić, 2020; 60). Brazilska vlada imala je specifičan pogled na nepismenost i tretirala ju je poput socijalne bolesti koja je ukorijenjena u narodu kao nekakva neizlječiva bolesti. Cilj njegovih metoda bilo je osvještavanje na poticanje razvoja kritičke percepcije stvarnosti, odnosno on je pokušavao promijeniti pogled na škole koje su bile kao nekakvi „mehanizmi društvene kontrole i reprodukcije“ (Škorić, 2020; 61). Bankarsko obrazovanje poznatije nam je pod nazivom tradicionalno obrazovanje i to je ono protiv čega se bori Freire, ali i drugi filozofi te pedagozi koji pokušavaju ostvariti obrazovanje kao praksu slobode. Proces usvajanja znanja ključna je razlika između *mainstream* paradigme obrazovanja i obrazovanja kao prakse slobode jer se za njega znanje ne prenosi, nego se ono izgrađuje u dijaloškome odnosu procesa učenja, gdje je cilj obrazovanja stvaranje uvjeta da učenik postane subjekt, sposoban samostalno misliti i odlučivati o svojem životu u demokratskoj kooperaciji sa članovima svoje društvene zajednice (Gonthier-Pešić, 2015; 22). Freire shvaća da je svaki učenik posebno ljudsko biće sa svojim idealima i preferencijama. Vlast u Brazilu dehumanizirala je stvarnost i time potaknula Freirea na pokušaj oslobođenja, tj. pokušaja razvijanja čovjekove svijest da postane humaniji.

4.5. Pedagogija obespravljenih

Pedagogiju obespravljenih piše po vlastitu iskustvu, što je ključna stavka za razumijevanje samoga djela. Namijenjena je obespravljenima, tj. onima koji su izgubili pravo na izbor, koji su prepušteni na volju vladajućih. Pokretači te pedagogije nužno moraju biti ti ljudi koji se bore za vlastito oslobođenje i oni prvo moraju prepoznati sebe kao obespravljene (Freire, 2002; 33). Freire navodi dva stupnja u pedagogiji obespravljenih:

„Na prvom obespravljeni upoznaju svijet obespravljenosti i u praksi se posvećuju njegovu preobražavanju. Na drugom stupnju, kada se stvarnost u kojoj vlada obespravljenost već promijenila, ta pedagogija više ne pripada obespravljenima već postaje pedagogijom svih ljudi u procesu trajnog oslobađanja“ (Freire, 2002; 34).

Prvi stupanj zahtijeva promjenu nepravedne situacije na koju su osuđeni, ali još je važniji drugi stupanj, odnosno to da obespravljeni ne preuzmu ulogu tiranina. Cilj nije oslobođenje određenoga broja obespravljenih, nego svih ljudi i postizanje ravnopravnosti među ljudima. *Pedagogija obespravljenih* zagovara da se u obrazovanju program osmišljava dijaloški i da ključnu ulogu u osmišljavanju imaju obespravljeni (Freire, 2002; 77). Dijalog za njega ima ključnu ulogu i to je ono što ga je njegov otac naučio još u mladosti. Isto tako, dijalog označava epistemološki odnos te njime dolazimo do različitih spoznaja. Unutar djela, Freire uvodi novi pojam koncijentizacije, tj. osvješćivanje i ono za njega predstavlja filozofiju oslobođenja, spoznavanje, „temelj za kritiku odgojno-obrazovnih ustanova, koncept odgoja i obrazovanja, metodologija istraživanja, metodologija oslobađanja, metoda, cilj i rezultat“ (Vican u Freier, 2002; 20). Ključ je koncijentizacije taj da na obrazovanje zapravo gledamo kao na dio ključnoga procesa za revoluciju unutar društva. Koncijentizacija je zapravo sloboda i neovisnost spram tlačitelja; to je proces gdje čovjek ima ulogu subjekta koji spoznaje i razvija svijest o okruženju te postaje svjestan svojih sposobnosti za stvaranjem promjena (Freire, 2002; 22). Freire govori o pedagogiji potlačenih kao o pedagogiji propitivanja koja može živjeti i u školi i u politici, i to je pedagogija koju možemo opisati kao demokratsku i antiautoritarnu (Gadotti, 1994; 60). Ona je za njega instrument kritičkoga otkrivanja (Freire, 2002; 30).

4.5.1. Sadržaj *Pedagogije obespravljenih*

Unutar prvoga poglavlja *Pedagogije obespravljenih* Freire iznosi razloge koji su ga motivirali za pisanje toga djela. Govori o nepravdi koja je nanesena potlačenima i naglašava kako ništa nije trajno i da se na tu situaciju može utjecati. Definira ključne pojmove kao što su potlačeni, tlačitelji, dehumanizacija. Naglašava da potlačeni u procesu humanizacije ne smiju pokleknuti i preuzeti ulogu tlačitelja. Govori također i o razlici dobročinstva te socijalne pravde, gdje razjašnjava da je dobročinstvo fatamorgana i sredstvo za obmanjivanje. Cilj poglavlja jest predstaviti pojam slobode koji se nalazi u nama samima. On naglašava kako nam slobodu nitko ne može darovati, nego da do nje sami dolazimo, iako se čovjek zapravo boji slobode.

Drugo poglavlje sadrži poznati pojam bankarskoga koncepta obrazovanja koji objašnjava odnos gdje učitelj priopćava ideje učenicima koji onda te ideje primaju, pamte i ponavljaju (Freire, 2002; 58). Bankarski koncept obrazovanja stavlja kao suprotnost onomu čemu bismo u obrazovanju trebali težiti, a to je obrazovanje za oslobođenje. Unutar bankarskoga koncepta prevladava kolonizirani mentalitet gdje se učenici podčinjavaju kulturi jer su uvjereni da će ih ta kultura obogatiti i dovesti do sretnijega života. Taj koncept prikriva činjenice koje su ključne za temu ljudskoga postojanja u svijetu, negira dijalog i ostavlja učenike u neznanju. S druge strane, pedagogija oslobođenja potiče kritičko razmišljanje, stvaralaštvo i istinsko razmišljanje (Freire, 2002; 67). Freire namjerno detaljno razrađuje bankarski koncept kako bi čitateljima objektivno prikazao njihovu situaciju. Koristi se slikovitim opisom bankarskoga koncepta jer je pojam banke narodu poznat i da se njegove misli ne bi pogrešno protumačile. Takav koncept traži obrazovanje kojim se paraliziraju društveni odnosi, održava se *status quo* i ograničava se svijest o pravoj funkciji obrazovanja (Vican u Freire, 2002; 16).

Freire uvodu pojam metodologije osvješćivanja koji razlaže u trećemu poglavlju. Metoda osvješćivanja ostvaruje se dijalogom koji za njega ima egzistencijalnu važnost, a za dijalog ključnu ulogu ima riječ koja je za njega istovremeno i praksa (Freire, 2002; 71). Dijalog nikada nije samo prenošenje ideja, on je „susret u kojem se ujedinjeno razmišljanje i aktivnost sudionika dijaloga obraćaju svijet“ te mu je cilj humanizirati zajednicu (Freire, 2002; 72). Dijalog se za njega temelji na humanosti, ljubavi, nadi, vjeri u ljude i njihovoj moći stvaranja te na kritičkome razmišljanju, što sve zajedno rezultira povjerenjem među ljudima. Tako je prilikom rješavanja problema ključno problem jasno postaviti i provesti ga pomoću dijaloga kakav Freire opisuje.

„Budući da takav stav o obrazovanju počinje s uvjerenjem da obrazovanje ne može uvesti svoj vlastiti program, već taj program valja osmisliti dijaloški, u suradnji s ljudima, takav program ona služi da se uvede pedagogija obespravljenih, u čijoj razradi obespravljeni moraju sudjelovati“ (Freire, 2002; 97).

Obrazovanje oblikujemo kroz dijalog s drugim ljudima. Nasuprot tomu stavlja antidijalošku komunikaciju kojoj je cilj kultura šutnje. Rezultat svakoga pravog dijaloga jest osvješćivanje čovjeka o stvarnosti.

Četvrto poglavlje bavi se teorijom revolucionarne djelatnosti koja se nalazi u osnovi teorije koncijentizacije. Teoriju revolucionarne djelatnosti gleda kroz kontekst kulture, gdje s jedne strane postavlja *kulturu dominacije* koja predstavlja razvijenost, a s druge strane *kulturu šutnje*. Zaključno, navodi da svaki revolucionarni *praxis* mora djelovati prema koncijentizaciji kojoj je cilj oslobođenje, samoosvješćivanje, humanizaciju. Revolucionarni vođe i voditelji razvoja trebaju shvatiti da pedagogija potlačenih nije izravna nasilna zamjena, nego transformacijski proces gdje se okolnosti stalno izmjenjuju. Freire je bio svjestan da taj proces transformacije nije lagan i da je za njegovo ostvarenje potrebno više vremena i truda.

4.6. Odgojno-obrazovni ideali

Freire je životno iskustvo naučilo što je to *kultura šutnje* i kako su ljudi s vremenom postali letargični i bez glasa, što je rezultat društvene, ekonomske, kulturne i političke hegemonije tlačitelja. Pored svega toga, on je uvjeren da obrazovni sustav stoji kao ključno oruđe u održavanju hegemonije i, motiviran na suočavanje s tim problemom, okreće se prema obrazovanju te osmišljava različite metode koje bi rezultirale promjenom na bolje. On se obraća i obespravljenima i tlačiteljima jer oni nisu samo dehumanizirali druge, nego i sebe same. Freireova teorija obrazovanja temelji se na trima pretpostavkama. Prva je ta da se djelovanje i razmišljanje ne mogu dihotomizirati i da je to temelj čovjekova oslobođenja te naglašava razvoj kritičke svijesti. Druga je ta da obrazovanje ne može biti neutralno jer je po definiciji političko, dok treća navodi da je ljudska svijest intencionalizirajuća, tj. ona nije statična, nego uvijek teži objektivnosti (Sil, 2014; 2). Obrazovanje se gleda kao prijenos informacija, a zapravo odgojitelj u procesu obrazovanja i sam treba učiti pomoću dijaloga s učenicima. Prilikom preuzimanja određenih ideja iz njegove kritičke pedagogije potrebno je također uzeti u obzir da su te metode namijenjene za zemlje Trećega svijeta, gdje je društveno-politička situacija potpuno drukčija. Time ne možemo reći da su njegove metode univerzalne, ali svakako postoje dijelovi koji bi se moglo prilagoditi. Pomoću skrivenoga kurikulum, Freire utječe na radikalnu obrazovnu praksu

i time se ta praksa proširuje. Primarno, on se bavi opismenjavanjem odraslih osoba, kojima je to pravo na osnovno obrazovanje uskraćeno, ali uviđa probleme i u mlađim generacijama te njihovim uvjetima obrazovanja. Njegove metode temelje se na tome kako će čovjek bolje nešto shvatiti ako su mu pojmovi bliski ili poznati, tj. ako uči nešto vezano za svoje životno iskustvo. Kada se čovjeka upozna s nekakvim pojmom bitno je potaknuti ga na to da taj pojam obradi kritički, uzimajući u obzir i politički utjecaj. Freire naglašava da je važno razumjeti samu riječ kako bismo onda mogli razumjeti svijet i onda je sam taj svijet potrebno mijenjati (Vican u Freire, 2002;). Škole kao živi organizmi trebaju biti ta mjesta gdje se primjenjuju kritičke metode poučavanja i kritičko istraživanje. Učenike bi se trebalo učiti kako pravilno voditi dijalog i to da trebaju iskazati poštovanje svojem sugovorniku. Odgojitelji su oni koji trebaju nadvladati društvene i političke nejednakosti te svoj rad prilagoditi okolini u kojoj se nalaze, tako da se znanje koje prenose može kritički obraditi i primjenjivati. Freire je svjestan da se njegove metode ne moraju doslovno slijediti, ali su važni principi koji se mogu tumačiti. Ključno je da te principe možemo primijeniti kao temelj budućih metoda. Uloga učenika podjednako je važna kao i uloga odgojitelja, tj. učenik podjednako sudjeluje prilikom izgradnje takvoga programa (Mazić, 2019; 248). Govoreći o cjelokupnoj njegovoj pedagogiji, ta je metoda zapravo poseban pristup čovjeku i svijetu, a kojoj je cilj realistično poboljšanje (Roberts, 2000; 18-19).

5. Usporedba

Životni putevi filozofa Nietzschea i Freirea potpuno su različiti, tj. kada govorimo o njihovu djetinjstvu i procesu odgajanja, tu ne možemo pronaći ništa zajedničko. Njihov način pisanja i izražavanja zasniva se na praksi i oni ostaju dosljedni onomu što je provjerljivo i primjenjivo. Nietzsche govori da poštuje i voli osobe koje pišu tekst sa svojom krvlju, tj. koji pišu iz svojega iskustva, kao što je sam Freire (Irwin, 2012; 1). Njihovo vrijeme življenja, obiteljske situacije, njihovo prvo školsko iskustvo, obrazovni proces i ljubavni život u potpunosti odudaraju, ali ipak, ta dva filozofa nailaze na isti problem i posvećuju se pravilnome prikazivanju toga problema, a zatim ga pokušavaju i riješiti. Nietzsche se prvi susreće s problemom komodifikacije koji opisuje kao prijeteću opasnost, a jedno stoljeće poslije, Freire se susreće s dijelom toga problema (Yesid, 2020; 181). Nietzsche kritizira odgojno-obrazovni sustav koji uspostavlja prosvjetiteljstvo, a koji poslije vladajući primjenjuju u Latinskoj Americi. Taj prototip samo je ojačao probleme kolonizacije, komodifikacije i preokupacije razvoja s monetarne točke gledišta (Yesid, 2020; 181). Unutar procesa kolonizacije razvijali su se problemi rasizma, izrabljivanja, redukcije jezika i obezvrjeđivanja postojećega znanja. Freire taj proces vidi kao komercijalni pothvat (Freire, 2002; 61). Freierova je pedagogija borba protiv mehaničkoga načina podvrgavanja naslijeđenomu znanju koje pokušava reproducirati društveno dominantne vrijednosti.

Nietzsche interpretira obrazovanje kao samooslobođenje i napredovanje čovjeka prema samome sebi, slušati glas svoje savjesti odnosno biti ono što jesi. Sil navodi da Freire preuzima neke ideje filozofa, između ostaloga i Nietzschea, ali naglašava kako je Freire posuđivao druge ideje, međutim, učinio ih je svojim, tj. on je promišljao o tim idejama i ispunio ih intenzitetom te vlastitom strašću i talentom (Sil, 2014; 2). Sličnost između njih dvojice jest ta što je njihov odgojitelj ujedno i umjetnik koji traži izazove od svojih učenika. Nakon što je odgojitelj učenicima iznio nekakvu tezu, on od njih traži da se pobune protiv te teze. Suprotstavljanjem toj tezi učenici bi trebali pronaći sebe, tj. oblikovati sebe pomoću dijaloga.

Freire prilikom kritiziranja *ressentimenta* (ogorčenosti), koji Nietzsche prethodno spominje u svojoj knjizi *O geoneologija morala*, govori da, osim što moramo biti oprezni prema lažnome milosrđu tlačitelja, moramo biti oprezni i prema potlačenima koji postaju rascijepljeni *ressentimentom* (Irwin, 2012; 33).

Prije pregleda tih zajedničkih odgojnih ideala između navedene dvojice autora, bitno je naglasiti da Nietzscheova filozofija, iako se bavi obrazovanjem ljudskoga bića, ne teži univerzalnosti i zato, kada proučavamo njegovu filozofiju, trebamo promatrati sliku izvan dominacije i

hegemonije. Freire, s druge strane, sa svojom pedagogijom uspostavlja odnose između obrazovanja i društvenih potreba, ali iz perspektive koja smatra da je uranjanje obrazovanja u polje neoliberalizma nesretna pogreška, tj. on to sve vidi kao projekt pripitomljavanja (Yesdi, 2020; 190).

Supruga Elza motivira Freirea na aktivno sudjelovanje u obrazovnim aktivnostima unutar crkve. Freire, iako ima suprotan odgoj spram Nietzschea, ne poriče katolički odgoj, ali Crkvu opisuje kao tlačiteljsku (Gadotti, 1994; 4). On nasuprot tlačiteljskoj crkvi postavlja proročku crkvu ili, kako je on naziva, *crkva nade*. Upoznaje se s pokretom za bolje uvjete sirotinje koji poslije nazivaju pokretom teologije oslobođenja, gdje je cilj čitanje Biblije sirotinji kako bi se smanjio broj nepismenih, ali je tako pokret okarakteriziran kao subverzivan (Schugurensky, 2011; 17).

5.1. Obrazovanje

Nietzsche u svojoj filozofiji radikalno promiče *sapere aude* (*usudi se znati*) na planu imanencije, a ne transcendencije. On nas pokušava osloboditi od kulturalnih uvjeta koji su postavljeni kao nepogrešivi. Freire na obrazovanje gleda kao na proces kojemu je cilj ostvarivanje društvene promjene i jačanja individualne slobode; on podržava mogućnost potpune radikalnosti i transformaciju afektivnih, kognitivnih i simboličkih poredaka (Yasid, 2020; 183). Zajedno, njih dvojica protivili su se obrazovanju vođenom determinizmom logike tržišta i kriterijem korisnosti koji teži reproduciranju životnih oblika koje su osmislili nihilizam i kapitalizam (Yesid, 2020; 188). Freire govori o kulturnoj mutaciji gdje, kada govorimo o kulturnoj borbi, mislimo na borbu protiv političkoga i ekonomskoga ugnjetavanja; svjestan je problema koji će ga nadživjeti i s kojima će se ljudi u budućnosti baviti, a to su: ratovi, radikalna transformacija socijalnoga, političkoga, ekonomskoga, etičke prirode, inovacije u tehnologiji, vjerovanja, mitovi (Freire, 2015; 21-23). Freire govori da obrazovanje ne može biti apolitično jer postaje sve teže tvrditi da se u ljudskome obrazovanju ne primjenjuje predanost, povremenost ili trajanje političkoga. Obrazovanje je za njega dio globalnoga procesa revolucionarne transformacije društva kojemu je cilj humanizacija (Gadotti, 1994;17).

Izmjenjivanjem odgojno-obrazovnoga sustava dolazi do radikalnih promjena u načinu razmišljanja te u primarnim ljudskim zahtjevima.

Uzimajući u obzir teoriju i praksu, Freire smatra da predavanja *ex-katedra* nemaju smisla jer se znanje koje je preneseno ne primjenjuje u praksi (Gonthier-Pešić, 2015; 22). Unutar odgojno-

obrazovnih ustanova nužno je okružiti se kvalitetnim ljudima i pronaći okolinu koja nam odgovara. Govori o prvome naraštaju koji će se morati izboriti protiv takve znanosti koja vlada i govori da trebaju bježati i sakriti se pod maskama u vrt sa zlatnom ogradom. Zlatna ograda odnosi se na kvalitetne ljude koji nas ne bi sprječavali u napretku. Potrebno je pronaći samoću koja nam odgovara i u kojoj naša dobrota dolazi do izražaja (Nietzsche, 2002; 41). Freire isto govori da je taj proces težak i zahtijeva duže razdoblje, posebno za one koji su se prvi postavili nasuprot takvom sustavu.

5.2. Oslobođenje

Cjelokupni povijesni razvitak odgoja, kao djelatnosti kojom se čovjek neposredno samoočovječuje, ukazuje na to da je odgoj bez slobode odgajnika i odgojitelja nemoguć (Polić, 1993; 23). Obrazovanje kod Freirea i Nietzschea ima jedan krajnji cilj, a to je oslobođenje. Njih dvojica govore o dvjema vrstama oslobađanja. Prvo, postoji oslobađanje od ugnjetavanja ili discipline u obuci pomoću kontrole, klasifikacije ili kažnjavanja (Freire 2015; 57-59). Drugo, postoji oslobađanje od teorija i praksa povezanih s pripitomljavanjem, osobito u školskome obrazovanju, koje na kraju postaje funkcionalni dio političkoga, moralnoga i vjerskoga obrazovanja subjekata, ali se vrti oko kritičnosti elemenata (Yesid, 2020; 189). Freierova ideja slobode u ljudskome biću ne napušta svoj karakter borbe, rizika, bistrine radoznalosti, otvorenosti za pitanja i priznavanja kritike, političkoga smjera prema alternativni, rizika za preoblikovanje kulture, polazeći od izgradnje subjekata sa slobodnim kritičkim autonomnim osobnostima (Yasid, 2020; 185). Govoreći o pitanju oslobođenja, i to u prvome planu, oslobođenja radničke klase, gdje retorika oslobođenja prikriva temeljne motive vlastita veličanja, poveznica je između Freirea i Nietzschea (Irwin, 2012; 159).

Mogući poticaj obrazovanju odražava se u prijenosu osjećaja i znanja te u tijeku tajanstvene pobune koja uključuje mogućnost nerazumljivoga, što obilježava ljudsku slobodu (Freire, 2015; 129-137, Nietzsche, 2009, 142-149).

5.3. Kritičko mišljenje

Obrazovanje u odnosu na ljudsku slobodu podrazumijeva trajnu otvorenost prema kritičkome stavu, konstruktivno-preobrazbenome i etičko-političkome polazištu prema drugim ljudskim odnosima sa znanjem i vrijednostima o kojima govori Nietzsche, a s druge strane ustrajanje u borbi protiv svih vrsta ugnjetavanja te protiv nevidljivosti alterativnosti kod Freirea (Yesid, 2020; 190). Nietzsche i Freire, svjesni učenikove pasivnosti u odgojno-obrazovnome sustavu, teže promjeniti te situacije i nastoje ga uključiti u imanentni dinamizam. Sam Freire naglašava da učenik mora pobjeći iz toga bankarskog sustava „jednosmjernog i uskogrudnog poučavanja, [gdje] pasivno prihvaćajući svu realnost koja mu se nudi kao pravu, jedino i tobože vjerodostojnu“ (Rafolt, 2020; 112). Odgovornost za nastanak promjene nije nikada samo na jednoj osobi ili na jednoj instituciji. Za početak bilo kakve promjene potrebno je protresti čitavu situaciju i pokrenuti sve koji imaju bilo kakvu ulogu u tome sustavu, makar ta uloga bila skoro neprimjetna. „Nietzsche traži rješenje kroz destrukciju“ (Buterin, 1998; 85).

Isto tako, i Freire, s druge strane, zahtijeva potpunu promjenu vladajućih i novu uspostavu vlasti.

Nietzscheov je cilj ljudima prikazati ono od čega su se oni sami ogradili, tj. on je osloboditelj ljudskoga duha (Buterin, 1998; 89). Njegov pojam nadčovjeka uzima se kao eksperiment gdje bismo trebali vidjeti što bi čovjek mogao biti. Nietzsche se zalaže za oduhovljenje jastva. Pod idejom oduhovljenja Nietzsche želi označiti sposobnost pojedinca da stoji iznad svake prirodoznanstvene teorije (Buterin, 1998; 97).

Europski moral Nietzsche naziva moralom sata kršćanstva gdje prevladava perspektiva koja je „zasnovana na *ressentimentu*, dekadenciji, mržnji prema životu“ (Buterin, 1998; 114).

Nietzsche ironično govori da osrednja vrsta ljudi jedino ima budućnost. Od njih se ne zahtijeva razvijanje kritičkoga mišljenja, nego jednostavno da kroz život prolaze ne zaustavljajući se i s ravnodušnošću.

„Oni otkrivaju, ti oštri promatrači i dokoličari u kutevima, da se brzo bliži kraj, da sve oko njih propada i upropaštava se, da ništa ne stoji do prekosutra, izuzevši jednu vrstu čovjeka, neizlječivo *osrednju*. Samo osrednji imaju izgleda produžiti se, umnožiti se – oni su ljudi budućnosti, jedini koji preživljavaju. „Budite kao oni, postanite osrednji!“, glasi odsad jedini moral koji još ima smisla, koji još nalazi uši“ (Nietzsche, 2002; 235).

Njih se dvojica slažu kada govore da je državi cilj održati postojeće stanje jer joj donosi financijsku stabilnost i razlika između bogatih i siromašnih postaje sve veća, tj. bogati povećavaju svoje bogatstvo i time postaju još snažniji. Kritičko se mišljenje više ne razvija jer smo upali u konformizam, o kojemu govori i sam Nietzsche.

„Kako smo od početka znali održati svoje neznanje da bismo uživali u jedva pojmljivoj slobodi, nesumnjivosti, neopreznosti, srdačnosti, vedrini, u životu! I tek na tom čvrstom i granitnom temelju neznanja smjela se dosad uzdizati znanost, volja za znanjem na temelju jedne mnogo silovitije volje, volje za neznanjem, za neizvjesnim, za neistinitim“ (Nietzsche, 2002; 39-40).

5.4. Povijest

Nietzsche će cjelokupnu povijest, shvaćenu formalno kao „evoluciju“, vidjeti i kao ispunjenu istim takvim nivelirajući sadržajima i naucima koji se dovršavaju u modernome „europskom nihilizmu“; i kao što moderno nivelirajuće shvaćanje povijesti ništi sve veliko i izuzetno, tako i sve duhovne tvorbe takve povijesti i tako shvaćene povijesnosti imaju isto degradirajuće, iscrpljujuće i umanjujuće djelovanje. Nietzsche će stoga svojoj razornoj kritici podvrći gotovo sve likove i nauke takve povijesti, od kršćanstva, preko prosvjećenosti, demokracije, socijalizma, realpolitike, građanskoga društva, masovne psihologije i moderne znanosti pa sve ontologijskih koncepcija i shvaćanja strukture vremena (Žunec, 1996; 32). Freire, s druge strane, kada govori o povijesti, govori o njezinu oblikovanju, tj. pokušaju humaniziranja povijesti i težnji stvaranju te povijesti tako da ona može ljudima omogućiti ravnopravno oblikovanje svijeta. On smatra da povijest možemo oblikovati i kako bismo trebali progledati povijest koju su drugi stvorili po vlastitim željama. Tim pokušajem krojenja vlastite sudbine potlačeni zapravo započinju svoju borbu za oslobođenje. On ne odbacuje povijest, nego upravo suprotno, preporučuje čitanje klasičnih djela, proučavanje povijesti države i ostalo zbog osobnoga razvoja. Govori o sukobljavanju s gradivom i o tome kako bismo, iako nam se možda taj tekst ne sviđa, trebali izboriti. Time on potiče kritičko mišljenje koje stvara intelektualnu disciplinu i učenici bi trebali biti sposobni interpretirati ono što su pročitali i trebaju to moći povezati sa životom. Povijest se karakterizira kao da je ona cilj samoj sebi i time se sprječava učenike da budu kreativni, inovativni i aktivni sudionici u modernome svijetu. Sve znanje predstavlja se kao predvidljivo i nepromjenjivo. Oslobođeni učenici jesu kritički mislioci aktivno uključeni u subjektivno rješavanje problema tako što su aktivni sudionici u svijetu. Sloboda obrazovanja trebala bi nadahnuti učenike da preoblikuju postojeće znanje i pokušaju ga primijeniti. Nietzsche, kao i Freire, govori o tome da previše povijesti može imati negativne učinke na ljudska bića gušeći njihovu kreativnost i inovativnost. Oni govore da bi učenici trebali poštovati povijest, ali kako bi svoje znanje trebali transcendirati u sadašnjosti i upotrebljavati ga kao temelj za izgradnju novih načina razmišljanja i rješavanja problema.

6. Zaključak

Metode koje se danas upotrebljavaju u suvremenome odgojno-obrazovnom sustavu zasnovale su temelje na mislima spomenutih filozofa. I danas se bavimo problemima o kojima su ta dva filozofa govorila i to samo govori koliko je težak taj transformacijski proces o kojemu su govorili. Freire i Nietzsche utisnuli su svoja imena u povijest kao dva značajna filozofa koja su ostavila svoj trag u odgojno-obrazovnome sustavu svojim kritikama i metodama. Tim dvama filozofima, iako su živjela u potpuno drukčijim okolnostima i uvjetima, kritike, metode i ideali imaju iste ciljeve. Oni ne govore samo o promjeni odgojno-obrazovnih sustava, nego i o promjeni budućnosti čovječanstva. Učvršćuju povezanost pedagogije, politike, filozofije i drugih grana koje imaju utjecaj na stvaranje odgojno-obrazovnoga sustava. Filozofija odgoja prikazuje stanje prvih obrazovnih sustava te Nietzsche i Freire rabe te sustave kao temelj. Oni samo promatraju razvoj povijesti filozofije, pedagogije i politike. Kritički obrađuju situaciju u kojoj se nalaze i pri tome pokušavaju preusmjeriti odgojno-obrazovni sustav čiji ciljevi ne poboljšavaju uvjete u društvu, nego onih vladajućih. Odgojno-obrazovni sustav u Njemačkoj za vrijeme Nietzschea bio je na glasu kao kvalitetan i tradicijski sustav kojemu bi trebao težiti svaki čovjek koji se želi ostvariti. U Brazilu, s druge strane, potpuno je drukčija situacija, koju je i sam Freire iskusio na svojoj koži. Politička upletenost i nedostupnost obrazovanja narodu je postavljala nepremostivu prepreku. Freire je prilikom oblikovanja svoje filozofije više bio usmjeren prema poboljšanju situacije cijeloga naroda, dok Nietzsche govori o poboljšanju situacije pojedinaca koji se utapaju u masi jer sustav omogućuje jednaku količinu znanja za sve, ne ostavljajući prostora za samoostvarivanje. Freierova djela bivaju kritizirana i odbačena na početku, dok Nietzsche svoje ideale predstavlja slikovito i pomoću različitih metafora; on kritizira samoga sebe pomoću drugih filozofa i time izbjegava odbacivanje.

Obrazovanje stoji kao ideal gdje se njihova mišljenja podudaraju, tj. oni kritički sagledavaju situaciju u kojoj se obrazovanje nalazi i protive se političkome ugnjetavanju. Obojica su svjesni težine svojih riječi i posljedice koje one imaju jer otvoreno kritiziraju ulogu politike. Znanje koje je dostupno ne primjenjuje se u praksi. Cilj je takvoga obrazovanja za njih oslobođenje. Oni ističu ljudsku pasivnost prema znanju i mogućnostima koje im se pružaju, gdje se zapravo najviše prikazuju nedostaci u odgojno-obrazovnome sustavu, koji je postao kao kavez koji nas drži zatočene s dovoljno hrane i vode da preživimo. Taj kavez dopušta nam da vidimo što bismo sve mogli imati kada bismo pobjegli, ali ljudi se zadovoljavaju s onim što imaju i ne teže ničemu novom. Metoda koja omogućava bijeg jest kritičko mišljenje, ali zbog nesigurnosti što bi izvan kaveza mogli pronaći, ljudi ostaju pri konformističkim uvjetima. Učenici gledaju svijet

kroz „roza naočale“ i izbjegavaju suočavanje s stvarnošću. Kritičko mišljenje je preduvjet koji osigurava uspješno obrazovanje i ostvarivanje slobode. Uloga povijesti u obrazovanju ima ključnu ulogu jer kritičkim obrađivanjem povijesti dolazimo do osobnoga razvoja. Freire se više oslanja na humaniziranje povijesti i njezino oblikovanje koje bi nam omogućilo oblikovanje svijeta koji je prema svima ravnopravan. Upozorava da povijest može imati i negativan učinak ako se ne obrađuje pravilno i da bi se znanje iz povijesti trebalo transcendirati u sadašnjost zbog oblikovanja bolje budućnosti. Povijest stoji kao odskočna daska tijekom kritičkog mišljenja, jer upravo ona sadrži sve korisne podatke potrebne za daljnje napredovanje. Govoreći o odgojnim idealima, možemo zaključiti da je Nietzsche zapravo više kritički obrađivao te ideale i prikazivao njihovu ulogu u sustavu, dok ih je Freire kritički obrađivao, ali i primjenjivao u svojim metoda. Nietzscheova filozofija proširuje se na više strana, tj. obuhvaća i druge grane u filozofiji, a Freire se usredotočuje na odgojno-obrazovni sustav i političku situaciju u državi. Njihovi ideali primjenjivi su i u suvremenome odgojno-obrazovnom sustavu jer smo i sami svjedoci nedostataka kvalitetnog sustava koji ih u sadašnjosti samo bolje prikrivaju.

LITERATURA:

Ansgar, Allen. Awaiting Education: »Friedrich Nietzsche On the Future of Our Educational Institutions« u: *Philosophical Inquiry in Education*, 24(3), (Canadian Philosophy of Education Society: University of Scheffield, 2017) str. 197-210;

Buterin, Damir. *Nietzsche: otkrivanje zablude*. (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1998);

E. Jonas, Mark & Yacek, Douglas (2018). *Nietzsche's Philosophy of Education: Rethinking Ethics, Equality and the Good Life in a Democratic Age*. (New York: Routledge. Edited by Douglas W. Yacek, 2018);

Freire, Paulo. *Pedagogija obespravljenih*. (Zagreb: Odraz, 2002);

Frelj, Jasenka. *Utjecaj Arthura Schopenhauera na književnost i umjetnost*. Nova prisutnost XI, br. 1 (2013): 57-72. <https://hrcak.srce.hr/98586> ;

Gadotti, Moacir. *Reading Paulo Freire: His Life and Work*. (New York: SUNY Press, 1994);

Giroux, Henry A., *On critical pedagogy*, Continuum International, (New York, 2011);

Gonthier-Pešić, Branislava. *Pedagogija autonomije i etika obrazovanja*. (Republika, 2015) str. 600-603;

Irwin, Jones. *Paulo Freire's Philosophy of Education*. (Continuum: New York, 2012);

Kincheloe, J. L. *Critical Pedagogy in the Twenty-first Century. Evolution for survival*. (Counterpoints, 2007) 422: str. 147-183;

Krznar, Tomislav. „Čovek mase“ ili o ulozi filozofije u obrazovanju, (Filozofska istraživanja, 2016)

König, E. i Zedler, P. *Teorije znanosti o odgoju*. (Zagreb: Educa, 1998);

Mazić, Danijela. »Obrazovanjem protiv društvenih nepravdi« u: *Genero: časopis za feminističku teoriju i studije kulture* 23: (Beograd: Eduka, 2018) str. 245-250 <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=827140> ;

Nietzsche, Friedrich. *Ecce homo*, preveo i priredio Šime Vranić (Zagreb: Znaci, 1977);

Nietzsche, Friedrich. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, u: *Immanuel Kant, Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, Friedrich Nietzsche, Ideja univerziteta*, izabrao, preveo i predgovor napisao Branko Despot (Zagreb: Globus, 1991);

Nietzsche, Friedrich. *Schopenhauer kao odgajatelj*, preveo Mario Kopic, priredio Damir Barbarić (Zagreb: Matica hrvatska, 2003);

Nietzsche, Friedrich. *S one strane dobra i zla*, prevela Dubravka Kozina, (Zagreb: AGM, 2002);

Nietzsche, Friedrich. *Tako je govorio Zaratustra*, preveo i pogovor napisao Danko Grlić (Zagreb: Mladost, 1962);

Nietzsche, Friedrich. *Uz genealogiju morala*, preveo Mario Kopic, redaktura prijevoda i pogovor: Damir Barbarić, (Zagreb: AMG, 2004);

Nietzsche, Friedrich. *Volja za moć: Slučaj Wagner; Nietzsche contra Wagner*, (Zagreb: Naklada Ljevak, 2006);

Palmer, Joy. Bresler, Liora. Cooper, David. *Fifty Major Thinkers on Education – From Confucious to Dewey*. (London and New York, Routledge, 2001);

pedagogija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 5. 8. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47271> ;

Polić, Milan. 1993. *K filozofiji odgoja*. (Zagreb: Znamen, 1993);

Rafolt, Leo. *Narativi opresije i pedagogija skrbništva: Gutiérrez, Freire, Boal*. Književna smotra 52, br. 196(2) (2020): 109-113. <https://hrcak.srce.hr/245000> ;

Roberts, Peter. *Education, Literacy, and Humanization. Exploring the Work of Paulo Freire*. (Westport: Connecticut: Bergin & Garvey, 2000);

Schugurensky, Daniel. *Paulo Freire*. (London: Continuum International Publishing Group, 2011);

Sil, Narasingha P. *Paulo Freire: A Revolutionary Pedagogue** (2014) dostupno na: https://www.academia.edu/5519185/Paulo_Freire_A_Revolutionary_Pedagogue ;

Small, Robin. *Friedrich Nietzsche Reconciling Knowledge and Life*, (London: Springer, 2016);

Stanković Pejnović, Vesna. »Kritika masovne kulture Friedricha Nietzschea« u: *Naučno-stručni časopis* br. 8. svibanj 2014 (Beograd: Institut za političke studije, 2014) str. 213-227;

Stolz A. Steven. »Nietzsche on Aesthetics, Educators and Education«, u: *Studies in Philosophy and Education*, Volume 36, No. 6 (Springer: Science+Business Media Dordrecht, 2017) str. 683-695;

Škorić, Jovana i Marko Škorić. „REKONCEPTUALIZACIJA FREIREVOG NASLIJEĐA U KONTEKSTU SOCIJALNOG RADA“ u: *Ljetopis socijalnog rada* 27, br. 1 (2020): str. 57-82. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v27i1.277> ;

Therborn, Göran, »„Frankfurtska škola“«, preveo Alen Sućeska, *Čemu: časopis studenata filozofije*, 10 (20) 2011, str. 16-47;

Vukasović, A., *Pedagogija, Hrvatski katolički zbor „Mi“*, (Zagreb: 2001) <https://hrcak.srce.hr/211024> ;

Veljak, Lino, »„Frankfurtska škola“«, u: *Kutleša, Stipe (ur.), Filozofski leksikon*, (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2019), str. 398;

Vican, D. (2002), »Predgovor« u: *Freire, P., Pedagogija obespravljenih*, (Zagreb: Odraz, 2002);

Žunec, Ozren. *Suvremena filozofija 1*. (Zagreb: Školska knjiga, 1996);

Yesid, Nino-Arteaga. »Education, Philosophy and Human Freedom. Pedagogical Strokes from Nietzsche, Freire and Zuleta,« u: *Anafora*, 27(48), (Colombia: Universidad Autonoma de Manizales, 2020) str. 169-194;

Waite, Geoff. »The Politics of Reading Formations: The Case of Nietzsche in Imperial Germany (1870-1919)«, u: *New German Critique, Spring- Summer*, No. 29, The Origins of Mass, (Duke University Press, 1983) str. 185-209;